

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

"Nechtění obyvatelé" - osud rodiny Perlmann

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice

Studijní obory: 7105R056 – Historie se zaměřením na vzdělávání

7504R269 – Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Sabina Laušmanová**

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Portmann, Ph.D.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Sabina Laušmanová**
Osobní číslo: **P16000234**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Historie se zaměřením na vzdělávání**
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **"Nechtění obyvatelé" - osud rodiny Perlmann**
Zadávající katedra: **Katedra historie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem bakalářské práce je na základě analýzy a komparace pramenů (především materiálů uložených ve Státním okresním archivu v Liberci a v Národním archivu) s poznatky získanými z odborné literatury zpracovat příspěvek k problematice antisemitismu a s ním spojené perzekuce osob označených Norimberskými zákony za židy. Konkrétně se zaměřím na osud rodiny Perlmann, která patřila mezi významné představitele ekonomické a intelektuální elity města Liberce. Historiografií nebyla této kauze doposud věnována větší pozornost.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Kateřina Portmann, Ph.D.

Katedra historie

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2018**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2019**

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2018

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

Prameny:

Národní archiv

Orální historie

Stavební archiv, Magistrát města Liberec

Státní okresní archiv Liberec

Literatura:

BRYANT, Chad: Praha v černém, Praha, Argo 2013, Přeložil Eduard GEISLER, ISBN 978-80-257-0790-6.

ENGELMANN, Isa: Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem, Liberec, Kruh autorů Liberecka 2007, ISBN 978-80-239-9169-7.

LHOTOVÁ, Markéta: Liberecký seminář k moderním dějinám Židů, Fontes Nissae, 2007, 237-240. ISBN 978-80-7372-280-7.

LHOTOVÁ, Markéta: Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939, Fontes Nissae, Liberec: Technická univerzita: 2002, 104-120. ISBN 80-7083-666-0.

LHOTOVÁ, Markéta: Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí, Liberec, Severočeské muzeum 2013, ISBN 978-80-87266-14-4.

OSTERLOH, Jorg: Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě: Sudety 1938 - 1945, 1. vyd. Praha, Argo 2010, Přeložila Blanka PSCHIEDTOVÁ, ISBN 978-80-257-0213-0

PETRŮV, Helena: Zákonné bezprávi: Židé v Protektorátu Čechy a Morava, 1. vyd. Praha, Auditorium 2011, ISBN:978-80-87284-19-3.

SNYDER, Timothy: Černá zem: holokaust - historie a varování, 1. vyd. Praha, Paseka 2015, Přeložil Martin POKORNÝ, ISBN 978-80-7432-655-4.

UHLÍŘ, B. Jan: Protektorát Čechy a Morava 1939-1942, Praha, Ottovo nakladatelství 2017, ISBN 978-80-7451-602-3

ZIMMERMANN, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě 1938-1945: Politika a nálady obyvatel říšské župy sudetské, Praha, Argo Prostor 2001, Přeložil Petr DVOŘÁČEK, ISBN 80-7260-055-9.

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že texty tištěné verze práce a elektronické verze práce vložené do IS STAG se shodují.

20. 4. 2019

Sabina Laušmanová

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucí práce Mgr. Kateřině Portmann, Ph.D., která svými zkušenostmi dala této práci její nynější podobu a prokázala během práce značné množství trpělivosti vůči mé osobě. Dále bych chtěla poděkovat Národnímu archivu v Praze, který poskytl materiály se stěžejními informacemi. Velký dík patří také Catharině Perlmann, která mi byla ochotna zodpovídat veškeré mé otázky. Kromě toho bych ráda poděkovala všem, kteří byli ochotni s semnou jakkoli spolupracovat a poskytli mi jakékoli informace, které mou práci posunuly kupředu.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá tzv. konečným řešením židovské otázky, které znázorňuje na osudu rodiny libereckého právníka Walthera Perlmana. Perlmann i jeho rodina patřili bezesporu mezi intelektuální elitu nového československého státu. Všichni byli tzv. Norimberskými zákony označeni za Židy, a to se stalo pro jejich pozdější existenci fatální. Osud takovýchto lidí determinovala rasová politika, která byla vyhrocená v právě v tzv. konečném řešení židovské (cikánské) otázky. Na příkladu konkrétního životního osudu této rodiny doložím složitosti 20.století.

Klíčová slova

židovské obce, rasové zákony, Protektorát Čechy a Morava, holocaust, okupace, antisemitismus, 2. světová válka, Liberec, emigrace, německý nacionální socialismus

Annotation

This thesis is deals with the so-called final solution of the Jewish question, which depicts the fate of the Liberec lawyer Walther Perlmann. Perlmann and his family were undoubtedly among the intellectual elite of the new Czechoslovak state. All were called Jews by the so-called Nuremberg Laws, and this became fatal for their later existence. The fate of such people was determined by racial policy, which was escalated in the so-called final solution of the Jewish (Gypsy) question. I will illustrate the complexity of the 20th century on the example of this family's fate.

Keywords

Jewish communities, racial laws, Protectorate of Bohemia and Moravia, holocaust, occupation, anti-semitism, World War II, Liberec, emigration, German national socialism

Obsah

1. Seznam obrázků	10
2. Seznam použitých zkratk	10
4. Kritika pramenů	12
5. Kritika literatury	13
6. Postavení židovských komunit a antisemitismu v tzv. první Československé republice	15
7. Židovské komunity na Liberecku	19
8. Po podepsání Mnichovské dohody až k tzv. konečnému řešení židovské otázky	21
8.1. tzv. Křišťálová noc	22
8.2 Tzv. křišťálová noc na Liberecku	24
8.3 Postavení židovských obyvatel od vzniku Protektorátu Čechy a Morava a Říšské župy Sudety	25
9. Příběh rodiny Perlmann	33
9.1 Život rodiny před okupací	34
9.1.1 Vila rodiny Perlmann	38
9.2 Život rodiny za okupace	41
9.3 Život rodiny po osvobození	46
10. Závěr	50
11. Seznam použitých pramenů a literatury	52
11.1 Prameny	52
11.1.1 Archivy	52
11.1.2 Databáze	52
11.1.3 Metoda orální historie	52
11.1.4 Emailová korespondence	52
11.1.5 Noviny	52
11.1.6 Tištěné prameny	52
11.2 Literatura	53

1. Seznam obrázků

Obrázek 1: půdorys přízemí vily rodiny Perlmann,.....	40
Obrázek 2: dobová fotografie dámské ložnice, dostupné z: http://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/105-byt-judr-walthera-perlmanna	41
Obrázek 3: Gertrude Erika Perlmann vyfocena na Rockefellerově univerzitě, kde část svého života věnovala svému výzkumu, dostupné z https://en.wikipedia.org/wiki/Gertrude_Perlmann	49

2. Seznam použitých zkratk

KSČ	Komunistická strana Československa
SA	Sturmabteilung
SS	Schutzstaffel
tzv.	takzvaný
USA	Spojené státy americké

3. Úvod

Tzv. konečné řešení židovské otázky patří mezi nejsmutnější kapitoly dějin 20. století. Míra násilí a způsob jeho realizace nás vedou často k zamyšlení nad základními otázkami fungování lidské společnosti. Cílem této práce je na základě analýzy, komparace a syntézy pramenů s poznatky z odborné literatury zpracovat příspěvek rekonstruující život jedné konkrétní rodiny z Liberce, jejíž osud fatálně poznamenala zvrácená rasová politika německého nacionálního socialismu.

V první části práce stručně nastíním postavení židovských komunit na území Československa za doby tzv. první republiky a v období okupace. Hlavní pozornost věnuji především českým zemím. Detailněji se zaměřím i na významné mezníky tzv. konečného řešení židovské otázky, jakými byla například křišťálová noc. Vývoj a osud židovských komunit v tomto období má v Československu svá určitá specifika, přesto se v podstatném shoduje s vývojem celoevropským. Nacistický režim znamenal pro mnohé její členy ztrátu života a nenávratným způsobem poznamenal nejen život jedinců, ale celých společenství.

Uvedené následně vždy konkretizuji na příkladu Liberce (Liberecka), kde se židovské komunity etablovaly především v 19. století. Jejich členové, většinou německy mluvící, se stali nedílnou součástí hospodářského, sociálního i kulturního života dané lokality.

Stěžejní část práce, která je z velké míry založena na původním výzkumu, se věnuje rekonstrukci životního osudu jedné konkrétní liberecké rodiny. Vedle tradičních pramenů písemné povahy jsem řadu poznatků získala i díky práci s pamětníky. Rodina Walthera Perlmanna se v Liberci usadila na počátku 20. století a definitivně ho opustila v souvislosti s tzv. konečným řešením židovské otázky na konci 30. let.

V textu používám označení Žid/Židovka. Pod tento termín zahrnuji široké spektrum osob, které nacistické orgány za židy označily. Jsem si vědoma skutečnosti, že ne všichni takto označení se za Židy považovali, a to ať v náboženském či etnickém slova smyslu. Domnívám se, že za jednu z hlavních příčin jedné z největších lidských katastrof, za kterou lze bezesporu holocaust považovat, lze označit uplatňování umělých, pseudovědeckých a zvrhlých klasifikací skupin osob. Ostatně na tento fakt poukazuje ve své knize „Černá země. Holocaust – historie a varování“ význačný historik Timothy Snyder.¹

Doufám, že přiblížení konkrétního osudu jedné rodiny, kterou tzv. konečné řešení židovské otázky zasáhlo, přispěje k poznání nejen dějin regionu.

¹ SNYDER, Timothy. Černá země: holocaust - historie a varování. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Paseka, 2015, 399 s. ISBN 978-80-7432-655-4.

4. Kritika pramenů

Bakalářská práce byla zpracována za pomoci základních metod práce historika. Text vznikl za pomoci analýzy a syntézy pramenů, které jsem komparovala s poznatky získanými z odborné literatury. Vzhledem k tomu, že osudu rodiny Perlmann nebyla doposud historiky věnována detailní pozornost, jsou informace nalezené v odborné literatuře velice kusé. Základním zdrojem poznatků se tedy při zpracování jejich životního příběhu staly prameny.

Vedle tradičních pramenů uložených v archivech, jsem využila ve velké míře i práci s pamětníky. Jako nejzásadnější se ukázala komunikace s dcerou Hanse Petera Perlmana Catharinou, která žije ve Švédsku. I z toho důvodu probíhala naše vzájemná komunikace především za pomoci e-mailů. Její svědectví umožnilo rekonstruovat válečný i poválečný osud jednotlivých členů rodiny. Výrazným pomocníkem se dále stala databáze obětí holocaustu (Terezínská kniha), jejíž data jsou zpřístupněna na serveru holocaust.cz.²

Díličí poznatky byly získány z nejrůznějších archivních fondů uložených v Liberci nebo v Praze. V Národním archivu se jednalo o fond Policejního ředitelství v Praze I a Praze II.³ Z těchto záznamů se podařilo získat informace o jednotlivých členech rodiny. Především se jednalo o informace týkající se změn pobytu rodiny. Využity byly i sčítací operáty z roku 1921, které jsou zpřístupněny ve Státním okresním archivu v Liberci.⁴ Poznatky k vile Perlmannových jsem mimo jiné získala i ze složky domu, která je uložena ve Stavebním archivu města Liberec.⁵ Dále jsem pracovala s dalšími online materiály – např. židovskými matrikami. Svědectví Hedy Margoliové zaznamenané v knize *Na vlastní kůži*⁶, mi pomohlo lépe pochopit každodenní realitu v lodžském ghettu, kde pobývala v nucené internaci Elise Perlmann.

Celkový seznam použitých pramenů je uveden na konci práce.

² <https://www.holocaust.cz/>

³ Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha II - evidence obyvatelstva, Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha I - všeobecná registratura 1901 – 1913, Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha II - všeobecná spisovna - 1931- 1940

⁴ Sčítací operáty. In: Archivní pomůcky SOA Litoměřice [online],[vid. 2017-12-31]. Dostupné z: http://vadecum.soalitomerice.cz/vadecum/PaginatorMedia.action?rowTxt=125&_sourcePage=KxYnP5J8reV8cEmwd2xfQBNvgJ1yQqCv5XWcHweSdB8eu7a6HnJjFXhxmASThDN7kpAIR4h_gd1l0VwNwtyOGxZo1Apee6Klf3QZ4YAjE%3D&__fp=aw2oURkSvfJrTZezYZ0F4228nYpCgW-yBXKFdxOyAv7_-3J59i475fYuZTe6C2B

⁵ Stavební archiv města Liberec, Perlmann Elise, čp. 903/7 - ul. Údolní, R. 1913 - 1944

⁶ KOVÁLYOVÁ, Heda. *Na vlastní kůži*. 4. vyd. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1134-X.

5. Kritika literatury

Při zpracování tématu jsem využila velké množství literatury, která se zabývala jak dějinami Československa (např. práce Zdeňka Kárníka s názvem České země v éře První republiky⁷ nebo Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě od autorů Gebhart-Kuklík⁸) i problematikou tzv. konečného řešení židovské otázky.

Obecné informace zabývající se holocaustem jsem získala z práce významného historika Timothy Snydera, „Černá země. Holocaust – historie a varování“.⁹ V první fázi zpracování se mi cenným pomocníkem stal webový portál holocaust.cz, který spravuje Institut Terezínské iniciativy. Vedle základních poznatků mi zároveň poskytl i řadu cenných odkazů na další zdroje ať už v podobě knih či jiné.¹⁰

V kontextu českých/československých dějin jsem využila několika základních monografií, které se šoa věnují. Jednalo se především o práce Kárného s názvem Pogrom zvaný křišťálová noc¹¹, Kryla, který se věnoval vězňům v terezínském ghettu a vydal publikaci k tomuto tématu s názvem Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941 – 1944¹². Mezi další bych zmínila knihu od Osterloha s názvem Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945¹³ či Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava od Heleny Petrův¹⁴.

Libereckou židovskou komunitou se dlouhodobě zabývá Markéta Lhotová.¹⁵ Řadu poznatků jsem získala i z knihy Engelmann Židé v Liberci.¹⁶ K pochopení kontextu holocaustu

⁷ KÁRNÍK, Zdeněk. České země v éře První republiky: (1918-1938). 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). Praha: Libri, 2000, 571 s. Dějiny českých zemí. ISBN 80-7277-027-6.

⁸ GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě. Praha - Litomyšl: Paseka, 2004, 315 s. ISBN 80-7185-626-6.

⁹ SNYDER, Timothy. Černá země: holocaust - historie a varování. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Paseka, 2015, 399 s. ISBN 978-80-7432-655-4.

¹⁰ <https://www.holocaust.cz/>

¹¹ KÁRNÝ, Miroslav. POGROM ZVANÝ KŘIŠŤÁLOVÁ NOC. In: Roš Chodeš [online]. 1998 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-1998/listopad-12/pogrom-zvany-kristalova-noc/>

¹² KRYL, Miroslav. Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941 – 1944. Brno: Doplněk, 1999, s. 43, ISBN 80-7239042-2.

¹³ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

¹⁴ PETRŮV, Helena. Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava. Praha: Auditorium, 2011, 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

¹⁵ LHOTOVÁ, Markéta. Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939. Fontes Nissae - prameny Nisy. 2002, roč. 3, č. 1, 104-120. ISBN 80-7083-666-0., LHOTOVÁ, Markéta. Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí. V Liberci: Severočeské muzeum, 2013. ISBN 978-80-87266-14-4.

tu ve městě Liberec jsem využila příslušné kapitoly kolektivní monografie Nakladatelství Lidové noviny Liberec.

Celkový seznam použité literatury je uveden na konci práce.

¹⁶ ENGELMANN, Isa. Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007. ISBN 978-80-239-9169-7.

6. Postavení židovských komunit a antisemitismu v tzv. první Československé republice

Antisemitismus a jeho projevy nebyly v evropské společnosti v 19. a 20. stoletím ničím novým. V kontextu s prostředím českých zemí si stačí vzpomenout na tzv. Hilsnerovu aféru. Josef Hilsner, na jehož stranu se postavil tehdejší univerzitní profesor a budoucí prezident Československé republiky T. G. Masaryk, strávil ve vězení téměř dvacet let. Propuštěn na svobodu byl s výrazně podlomeným zdravím v roce 1918. Zemřel o deset let později, aniž by byl amnestován. Výrazným faktorem, který umožnil realizovat tento proces, se stal bezesporu nárůst českého politického antisemitismu na konci 19. století. Ostatně signifikantní v této kauze byl i fakt, že advokátem matky zavražděné Anežky Hruškové se stal Karel Baxa. Ten se při procesu stylizoval do role českého nacionalistického radikála a byl to právě on, kdo operoval velice často s narážkami na židovskou rituální vraždu. Reprezentoval státoprávně - radikální stranu, zatímco Masaryk stranu realistickou. Antisemitismus prezentovaný Baxou rezonoval a žádným způsobem ho nepoškodil, ostatně Baxa se později stal pražským primátorem.¹⁷ Hlavní příčinou nespravedlivého odsouzení Hilsnera nebyly přežívající předsudky, ale především etablovaný politický antisemitismus, který výrazným způsobem zasáhl do dějin židovské komunity ve 20. století.¹⁸

V nově vzniklém státu se vedle českého antisemitismu výrazně projevil i antisemitismus reprezentovaný německými politickými zástupci. Rudolf Jung, poslanec Německé nacionálněsocialistické dělnické strany zveřejnil v roce 1919 text, jehož součástí byla kapitola, která nesla název „Židovský duch“. V ryze antisemitském díle, pracujícím s řadou předsudků, mimo jiné tvrdil: „Žid nikdy nebudoval, vždy pouze ničil. Kde je jeho kultura, kde zůstala duchovní díla a umělecké poklady, které vytvořil? Na tomto poli má co nabídnout i poslední černošský kmen, Žid se ale vždy chlubil cizím peřím, obchodoval s cizími výrobky.“ Jung viděl v Židech hlavní zlo, které mělo být viníkem neštěstí sudetských Němců.¹⁹

Odpor ke všemu cizímu, a tedy i k Židům, byl hojně zastoupen i v prostředí vysokoškolských sudetoněmeckých studentů. Ti většinou studovali na Německé univerzitě v Praze. Nedílnou součástí tehdejšího studentského života byla i deklarovaná příslušnost k některému ze studentských spolků. Výraznou roli na Německé univerzitě v Praze sehrávaly spolky, kte-

¹⁷ K tzv. hilsneriádě více např. KOVTUN, Jiří. Tajuplná vražda: Případ Leopolda Hilsnera. Praha: Sefer, 1994, 574 s., front. Judaika, Sv. 4. ISBN 80-900895-9-3.

¹⁸ K problematice politického antisemitismu např.: FRANKL, Michal. "Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století. Praha: Paseka, 2007, 403 s. ISBN 978-80-7185-882-9.

¹⁹ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 60. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

rým nebyl antisemitismus cizí. Studující byli indoktrinováni v duchu antisemitismus, podporovány byly již tak živé předsudky ve společnosti. Zároveň své „židovské“ spolužáky vnímali i jako možnou konkurenci do budoucnosti. V této době existovalo spolků několik, mezi ty, které byly čistě německé lze zařadit například buršácký spolek Germania nebo spolek Německé studentstvo. Tyto spolky odmítaly přijímání neárijců. Kromě toho se také objevovaly i spolky, které byly označovány za liberální a požidovštělé. Právě mezi těmito dvěma skupinami existovaly časté rozepře.²⁰ Za jeden z jasných dokladů antisemitských nálad lze považovat incident z roku 1922, kdy během výuky nazval přednášející, profesor Armin Tschermak - Seysseneg, Židy za „vši v německém kožiše“. V reakci na to opustila část posluchačů, především z řad židovských studentů, posluchárnu a šla si stěžovat přímo k děkanovi, profesorovi Richardu Zeynekovi. Ten následně vydal prohlášení, že posluchárny na univerzitě nemají sloužit k šíření politických názorů. Proti tomu se ale postavila část německých studentů, kteří vyjádřili své sympatie k názoru přednášejícího. Děkan univerzity zatím hájil ještě demokratické principy a trval na svém stanovisku.²¹

S projevy antisemitismu jsme konfrontováni v univerzitním prostředí i v souvislosti s tzv. insigniádou. Spor, ve kterém primárně nešlo o „židovskou“ otázku, ale o „boj“ o univerzitní insignie Karlovy univerzity, vyvrcholil v roce 1934.²² V konfliktu proti sobě stáli na jedné straně čeští představitelé levice s německými nacionalisty a na straně druhé čeští nacionalisté. Spor se vyhrotil a jeho nedílnou součástí se stalo páchání výtržností. Došlo k útokům na německé i židovské obchody. Proč čeští nacionalisté zaútočili i na obchody židovské není zcela jasné. Motivací mohl být samotný antisemitismus či skutečnost, že většina členů pražské židovské komunity byla německy mluvící. Na stranu českých nacionalisticky zaměřených studujících se přidal i již výše zmíněný Karel Baxa, tehdejší primátor Prahy. Je vhodné podotknout, že řada jeho stranických kolegů s Baxovým postojem nesouhlasila.²³

Výraznými nositeli antisemitismu se staly české fašistické strany. První zmínky o českém fašismu pochází už z roku 1922. Zpočátku byl zaměřen hlavně proti Němcům a také

²⁰ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 90-91. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

²¹ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 92-93. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

²² V roce 1920 byl přijat zákon č. 135/1920 Sb., který stanovil, že pokračováním původní Karlovy univerzity je česká univerzita a z toho důvodu i insignie jsou vlastnictvím české Karlovy univerzity. Pražská německá univerzita je tak měla odevzdat, což neučinila až do roku 1934. PASÁK, Tomáš. Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945. Praha: Práh, 1999, 486 s., [32] s. obr. příl. ISBN 80-7252-017-2, s. 145 - 150.

²³ BEČVÁŘ, Jindřich. Dějiny Univerzity Karlovy. 4, 1918-1990. Editor Jan HAVRÁNEK, editor Zdeněk POUSTA. Praha: Karolinum, 1998, 671 s., front. ISBN 80-7184-539-6. (Německá univerzita v Praze v letech 1918 - 1939, Jiří Pešek, Alena Mišková, Petr Svobodný, Jan Janko), s. 181 - 212.

tzv. „jiným cizákům“. Mezi lety 1922 - 1923 vznikaly některé pravicově nacionalistické skupiny, které se již za 3 roky spojily do jedné fašistické strany. Již na přelomu let 1926 - 1927 měla Národní obec fašistická velmi početnou členskou základnu. Policejní zprávy hovoří téměř o 200 000 organizovaných členů v Čechách. Roku 1927 došlo k tomu, že se čeští fašisté začali konstituovat jako samostatná strana, která zahájila následně boj o moc. Do čela Národní obce fašistické byl jednomyslně zvolen Radola Gajda. Hlavním cílem českého fašistického hnutí byla snaha vytvořit korporativní stát. Podstatou státu mělo být následně nahrazení parlamentní demokracie stavovskou mocí. Tato představa státu vycházela z koncepce Mussoliniho. Hlavní oporou měly být stavy. Například stav dělnický, stav obchodníků a živnostníků nebo například stav zemědělců.²⁴

Nepříliš vstřícně se chovaly československé úřady i k židovským uprchlíkům z Německa či Rakouska. Jinak liberální československá uprchlická politika, která v souladu i se zahraniční politikou státu, nabídla útočiště řadě osob,²⁵ se v tomto ohledu chovala k židovským a komunistickým uprchlíkům výrazně méně ochotně.²⁶

Přes vše uvedené lze konstatovat, že antisemitismus byl v českých zemích v meziválečném období výrazně méně zastoupen, než tomu bylo v řadě okolních států. Židům bylo přiznáno právo národnostní menšiny, což vedlo i ke vzniku politické strany, která je měla reprezentovat. Poprvé se k židovské národnosti mohli lidé hlásit během sčítání lidu v roce 1921. Jedním z faktorů umožňující tuto skutečnost byla i snaha oslabit německou komunitu, řada osob hlásící se k židovství (v nejrůznějším slova smyslu) byla totiž německy mluvících. Výsledky sčítání ukázaly, že se k židovské národnosti přihlásilo kolem třiceti tisíc občanů. Více obyvatel se k této národnosti přihlásilo na Slovensku a na Podkarpatské Rusi.²⁷

Zástupci Židovské strany působili od dvacátých let v komunální politice a od roku 1929 i v parlamentu. K tomu je vhodné podotknout, že Židé, kteří se národnostně neidentifikovali s židovstvím, ale např. s českou či německou národnostní skupinou, kandidovali i za jiné politické subjekty. Židovskou příslušnost vnímali pak většinou jako otázku náboženského vyznání. Obecně je možné konstatovat, že židovská komunita (ať už v náboženském či etnickém slova smyslu) byla dobře integrována do většinové společnosti. O tom svědčí i vel-

²⁴ PASÁK, Tomáš. Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945. Praha: Práh, 1999, 486 s., [32] s. obr. příl. ISBN 80-7252-017-2, s. 61 - 67, 82 - 88.

²⁵ Především v Praze se usadila řada výrazných intelektuálů z německého prostředí a své útočiště zde našlo i exilové vedení německé sociální demokracie.

²⁶ K tomu více viz např. ČAPKOVÁ, Kateřina a Michal FRANKL. Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938. Praha: Paseka, 2008, 421 s. ISBN 978-80-7185-840-9.

²⁷ KÁRNÍK, Zdeněk. České země v éře První republiky: (1918-1938). 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). Praha: Libri, 2000, 571 s. Dějiny českých zemí. ISBN 80-7277-027-6, s. 84 - 89.

ké množství uzavřených manželství mezi osobami vyznání židovského a křesťanského. Komunita byla rozmanitá po jazykové stránce i způsoby vnímání židovství. Vedle nábožensky založených skupin, nalezneme sionisty, osoby podporující německé či české nacionalisty a řadu dalších.²⁸

²⁸O nejednoznačnosti a rozmanitosti židovské komunity více např. ČAPKOVÁ, Kateřina. Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách: 1918-1938. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, 367 s. ISBN 978-80-7432-294-5.

7. Židovské komunity na Liberecku

V této části textu se ve stručnosti zaměřím na židovské komunity na Liberecku, jedna měla centrum v Liberci a druhá v Jablonci nad Nisou. Etablovaly se, tak jako ostatně na území celých českých zemí, v době liberalizace, která umožnila výrazně větší emancipaci židovských komunit i mimo rámec ghett. Počátky židovských komunit v Liberci a v Jablonci nad Nisou spadají do druhé poloviny 19. století. Jejich představitelé se velice rychle stali důležitými aktéry hospodářského života Liberecka. Konkrétně v Liberci se jednalo o textilní průmysl a v Jablonci nad Nisou o sklářskou a bižuterní výrobu.²⁹ Podle J. Osterloha k výraznému nárůstu počtu židovských komunit v pohraničních oblastech českých zemí došlo v 60. letech 19. století. Vznik liberecké židovské obce byl obdobně jako vznik židovské obce v Ústí nad Labem datován rokem 1863.³⁰

Se vznikem židovských obcí souvisí i výstavba synagog v těchto oblastech. V Liberci byla synagoga vystavěna mezi roky 1887 až 1889. V Jablonci nad Nisou došlo k vysvěcení synagogy již v roce 1892. Obě z těchto budov se nacházely v centru města. Toto umístění bylo jasným důkazem toho, že Židé patřili nejen mezi rovnocenné, ale i respektované obyvatele příslušných lokalit. Jejich nejdůležitější stavba se tímto stala nedílnou a důležitou součástí měst. Nejenže doplňovala architekturu města, zároveň byla často jeho velmi výraznou dominantou.³¹

Liberecká židovská komunita, ke které se hlásila i rodina Perlmannova, jíž je tato práce věnována, byla integrována do liberecké společnosti. Většina jejích členů, stejně tak jako obyvatel města, mluvila německým jazykem. Osoby židovského původu sehrávaly výraznou roli v hospodářském i kulturním životě města. Nalezneme mezi nimi řadu podnikatelů, lékařů či právníků. V oblasti kultury je vhodné zmínit např. ředitele divadla, kterými byli Friedrich Sommer, Oskar Basch a Paul Barnay. Někdy se též uvádí Karl Krug, který divadlo vedl s již zmíněným Friedrichem Sommerem.³² Divadlo patřilo mezi nejvýznamnější kulturní instituce nejen ve městě ale v celém regionu.³³

²⁹ LHOTOVÁ, Markéta. Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939. FontesNissae. Liberec: Technická univerzita: 2002, 2002, s. 104-120. ISBN 80-7083-666-0.

³⁰ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 41. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

³¹ LHOTOVÁ, Markéta. Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939. Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita: 2002, 2002, 104-105. ISBN 80-7083-666-0.

³² ENGELMANN, Isa. Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007. ISBN 978-80-239-9169-7. Monografie. Federace židovských obcí v České republice, s. 133 - 148.

³³ Více informací o divadle například v knize: JANÁČEK, Jiří. Čtyřikrát Městské divadlo Liberec (Stadttheater Reichenberg) 1883-1938. Liberec: BOR, 2004, 112 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-86807-07-X. nebo ENGELMANN, Isa.

Za jeden z nejvýraznějších mezníků vedoucích k tzv. konečnému řešení židovské otázky lze bezesporu označit vydání tzv. Norimberských zákonů v roce 1935. Jejich aplikace v praxi a následné útoky vůči židovské komunitě na území Německa, život těchto osob výrazně poznamenaly. Informovanost liberecké židovské komunity o vzrůstajícím antisemitismu v Říši byla velmi dobrá, a to jak díky pohraniční poloze města, tak i jazykové vybavenosti jejích členů. Většina z nich, jak již bylo uvedeno, považovala za svůj mateřský jazyk němčinu. Přístup k informacím byl možný i díky řadě obchodních kontaktů, které liberečtí obchodníci židovského původu s německým územím udržovali. Liberec byl zároveň konfrontován, jako řada dalších měst, s přílivem uprchlíků – mezi nimi byli i ti židovští – z Říše, kteří hledali v tehdejší Československu útočiště, a to buď natrvalo či pouze na přechodnou dobu. V pohraničí, to znamená i na Liberecku, pocíťovali Židé radikalizaci antisemitismu o dost výrazněji a dříve než Židé v centru Československé republiky.³⁴

Zprávy, které se šířily hlavně z Německa, byly hlavním důvodem, proč se někteří obyvatelé začali stěhovat z pohraničních oblastí do vnitrozemí. Část z nich vnímala odchod z Liberce jako trvalý. Některým se podařilo prodat byty, domy a případně přenést působiště svých firem do vnitrozemí státu. Jiní utíkali na poslední chvíli a byli rádi, když si odnesli jen to nejnnutnější. Poslední evakuační vlak z Liberce odjel 8. října roku 1938. Město opustili i samotní představitelé Židovské náboženské obce. Rabín Emil Hofmann následně odešel do emigrace do Palestiny.³⁵

Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007. ISBN 978-80-239-9169-7. Monografie. Federace židovských obcí v České republice.

³⁴LHOTOVÁ, Markéta. Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939. Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita: 2002, 2002,106. ISBN 80-7083-666-0.

³⁵LHOTOVÁ, Markéta. Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939. FontesNissae. Liberec: Technická univerzita: 2002, 2002,107- 108. ISBN 80-7083-666-0.

8. Po podepsání Mnichovské dohody až k tzv. konečnému řešení židovské otázky

Mnichovská dohoda znamenala konec tzv. první republiky a zároveň výrazným způsobem zkomplikovala život obyvatel židovského původu.³⁶ Odstoupení pohraničí německé říši bylo spojeno i s hromadným přesunem skupin původních československých obyvatel do vnitrozemských oblastí okleštěného státu. Jak již bylo řečeno, osoby židovského původu se k tomuto kroku odhodlaly často před samotným zábořem. Se zvýšeným odchodem obyvatel z těchto oblastí jsme konfrontováni celý podzim roku 1938. Vedle osob židovského původu odcházeli také odpůrci nacismu z řad německých obyvatel a po Mnichovu jsme konfrontováni s vyháněním Čechů, především z řad státních zaměstnanců.³⁷ Najít útočiště ve vnitrozemí nebylo zcela jednoduché. O něco lépe na tom byly osoby, které měly ve vnitrozemí příbuzné či alespoň ovládaly český jazyk. Nucená migrace osob výrazným způsobem komplikovala životní podmínky ve vnitrozemí. Ústav pro péči pro uprchlíky vyčíslil počet uprchlíků v prosinci 1938 na 150 000 osob.³⁸

Československo přišlo zábořem pohraničí o třetinu území i řadu obyvatel. Stát ztratil jakoukoliv reálnou šanci se v případě vojenského napadení bránit. Hospodářská ztráta byla nevyčíslitelná, pohraničí patřilo mezi tradičně silné průmyslové regiony. Na území okleštěného státu se etablovala tzv. druhá republika, která se postupnými kroky vzdalovala od principů demokracie. Její existenci doprovázel mimo jiné vyhrocený český nacionalismus, jehož nedílnou součástí se stalo i oživení antisemitských postojů. Vedle českých fašistů jsme s těmito projevy konfrontováni i na stránkách periodik reprezentujících agrárníky či katolické vrstvy obyvatel. Přípravována byla řada nařízení, která by výrazným způsobem limitovala například možnosti zaměstnání Židů. O vyloučení osob židovského původu ze svých profesních organizací usilovalo hned několik profesních organizací (lékaři, advokáti...). Mezi ty, kteří ztratili své zaměstnání, patřil například i Hugo Hass, který se řadil mezi nejpopulárnější herce období první republiky. Na začátku roku 1939 byl kvůli svému židovskému původu vyhozen z Národního divadla.³⁹ Antisemitské postoje výrazným způsobem ovlivňoval i tlak ze strany nacistického Německa. Např. téměř bezprostředně po výtce o nedostatečné rozhodnosti při „řešení židovské otázky“, se kterou byl konfrontován tehdejší ministr zahraničí

³⁶ K Mnichovské dohodě více např. TESÁŘ, Jan. Mnichovský komplex: jeho příčiny a důsledky. Praha: Prostor, 2000, 255 s. Obzor, sv. 28. ISBN 80-7260-035-4.

³⁷ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 147. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

³⁸ CUHRA, Jaroslav. České země v evropských dějinách. Díl čtvrtý, od roku 1918. Praha: Paseka, 2006, 358 s., [8] s. barev. map. ISBN 80-7185-794-7, s. 97.

³⁹ Hugo Hass díky včasné emigraci válku přežil.

František Chvalkovský Adolfem Hitlerem v lednu 1938, rozhodla vláda o propouštění státních zaměstnanců židovského původu. To, že většina diskriminujících nařízení nevešla v platnost, nebo nebyla realizována v praxi, nebylo zásluhou představitelů tzv. druhé republiky, ale pouze skutečností, že její existence byla časově velice omezená.⁴⁰

Území odstoupená Mnichovskou dohodou se dostala pod německou správu. Podstatná část odtrženého pohraničního území (včetně Liberce) se postupně etablovala v Říšskou župu Sudety, k jejímu vyhlášení došlo oficiálně k 15. dubnu 1939. V první fázi záboru pohraničí vykonávaly výkonnou moc na daném území jednotky wehrmachtu. Vedle nich působily v oblasti Sudet tzv. zásahová komanda. Ta byla považována za jakési předchůdce systematického teroru, který měl začít.⁴¹ Byly mimo jiné pověřeny zatýkáním „nepohodlných osob“, měly obsadit československé policejní stanice a zároveň také hledat místa, která by byla ideální pro zřízení budoucích úřadoven gestapa a kriminální policie.⁴² Nedílnou součástí jejich aktivit bylo pronásledování osob židovského původu. Ty se vedle politických odpůrců (především z řad sociálních demokratů a komunistů) staly častými oběťmi násilných činů, zatýkání a týrání.⁴³ Přesný počet osob zasažených v této fázi represí nelze určit.⁴⁴

8.1. tzv. Křišťálová noc

Za jeden z mezníků tzv. konečného řešení židovské otázky je považována tzv. křišťálová noc, která se dotkla i odtržených pohraničních území. Nejednalo se o spontánní akci, ale přesně naplánovaný útok vůči židovské komunitě na území Německé říše.

Záminkou se stal atentát na německého diplomata v Paříži Ernsta Eduarda vom Ratha. K vraždě jmenovaného se rozhodl pod tlakem okolností sedmnáctiletý polský Žid Herschel Grynzspan,⁴⁵ který do Francie emigroval jako čtrnáctiletý z Německa.⁴⁶ Motivací k tomuto fatálnímu kroku se pro Grynzspana stala neutěšená situace jeho rodiny, o které se dozvěděl z pohlednice od sestry. Grynzspan se narodil a žil až do své emigrace s rodiči a sourozenci

⁴⁰ K období tzv. druhé republiky více např. GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě. Praha - Litomyšl: Paseka, 2004, 315 s. ISBN 80-7185-626-6.

⁴¹ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 152-153. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

⁴² ZIMMERMANN, Volker. Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945). Praha: Prostor, 2001, s. 80. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-055-9..

⁴³ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 159. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

⁴⁴ ZIMMERMANN, Volker. Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945). Praha: Prostor, 2001, s. 82-83. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-055-9.

⁴⁵ Herschel Feibel Grynzspan se narodil 28. 3. 1924 v německém Hannoveru.

⁴⁶ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 163. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

v Německu, všichni měli ale polské státní občanství. Rodina tak patřila ke skupině zhruba padesáti tisíc polských Židů žijících v Německu. Jejich situace se výrazně zhoršila na podzim roku 1938. Jednání polské vlády s německou byla obtížná. Nacistické Německo hodlalo tyto osoby vysídlit do Polska, polská strana se tomu ale bránila. K násilným deportacím začalo docházet v říjnu 1938. Mezi postiženými se nacházeli i rodiče a sourozenci Herschela Grynzspana. Deportovaní se ocitli ve velice tíživé situaci. Přežívali spolu s tisíci dalšími v katastrofálních podmínkách na území „nikoho“ mezi Polskem a Německem. O situaci postižených informovaly i pařížské noviny. Dne 6. listopadu si Herschel Grynzspan zakoupil zbraň a následující den se vypravil na německou ambasádu. Před ní narazil právě na Ernsta vom Ratha a vystřelil na něj. Ten svým zraněním, přes veškerou snahu - Hitler nechal do Paříže poslat nejlepší německé lékaře, o dva dny později podlehl.⁴⁷ Francouzská policie Herschela zanedlouho zatkla a umístila ho do pařížského vězení pro mladistvé. Z Francie byl do Německa převezen poté, co Německo Francii obsadilo. Herschel Grynzspan zemřel během své internace mezi léty 1942 až 1943, přesné datum jeho úmrtí známo není. Za mrtvého byl oficiálně prohlášen až na žádost rodičů v roce 1960.⁴⁸

Jak již bylo uvedeno, atentát se stal hlavní záminkou pro uspořádání jednoho z největších pogromů, který vešel ve známost jako tzv. křišťálová noc. Atentát byl nacistickou propagandou veřejnosti prezentovaný jako velké židovské spiknutí, které logicky vyvolalo „hněv lidu“. Výraznou roli v přípravách i samotné realizaci následné odplaty sehrál vrcholný představitel nacistického režimu Joseph Goebbels.⁴⁹ Bezprostředně po atentátu začalo docházet k útokům na objekty židovské správy. Židům také byly v této době odebrány zbraně. K prvním výrazně násilným vystoupením proti Židům samotným, patřily již útoky uskutečněné ze 7. na 8. listopadu. Během nich došlo ke zničení vnitřního zařízení jedné synagogy. Kromě toho ale také došlo k ničení židovských obchodů. Vlna násilí pokračovala i následující dny. V noci z 8. na 9. listopadu došlo k popravě sedmdesáti Židů, vězněných v koncentračním táboře Buchenwald.⁵⁰

⁴⁷ LHOTOVÁ, Markéta. Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí. V Liberci: Severočeské muzeum, 2013, s. 39. ISBN 978-80-87266-14-4.

⁴⁸ LHOTOVÁ, Markéta. Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí. V Liberci: Severočeské muzeum, 2013, s. 39. ISBN 978-80-87266-14-4., K jeho životnímu osudu více např. Fuhrer, Armin: Herschel: Das Attentat des Herschel Grynzspanam 7. November 1938 und der Beginn des Holocaust, Berlin 2013. ISBN 978-3863681012

⁴⁹ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 163. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

⁵⁰ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 163. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

9. listopadu bylo vydáno prohlášení o Rathově smrti, bezprostředně poté došlo k rozpoutání pogromu na území celé Říše.⁵¹ Během něj byly vypáleny téměř všechny synagogy a židovská modlitební místa. Kromě ničení těchto náboženských symbolů, docházelo také k velké demolici zařízení židovských podniků a obchodů. Během pogromu bylo zabito kolem sta Židů. Téměř třicet tisíc Židů bylo zatčeno a dopraveno do koncentračních táborů.⁵²

Jak už bylo zmíněno, tzv. křišťálová noc zasáhla i pohraniční území zabraná po Mnichovské dohodě. Mezi nejvíce postižená města patřily Karlovy Vary. Nepokoje se v Karlových Varech dotkly téměř všech Židů, kteří ve městě přetrvávali. Mezi takto postiženými byla i rodina místního advokáta. Jeho rodinný přítel vzpomínal na tu událost jako na období utrpení a bolesti. Vzpomíná, že vše začalo z ničeho nic uprostřed noci. Do bytu vtrhli ozbrojení příslušníci SS a SA společně s pár přísluhovači v civilním oblečení. Jeho ženě společně s jejím tchánem nařídili, že mají jít ihned s nimi. On, přestože nebyl Židem, chtěl jít bez zaváhání se svou rodinou. Před domem na ně čekal další voják SS společně s několika dalšími Židy, které už stihli vyhnat z jejich domovů. Vzpomíná, že všichni byli vyděšení, někteří dokonce i s obličejem od krve.⁵³ Toto svědectví je jen jedno z mnoha.

Na některých místech v pohraničí začalo docházet k zatýkání až druhý den odpoledne. Židé byli násilně odváděni ze svých obchodů a domácností. Dokonce se objevovaly i případy, kdy došlo k vytahování Židů z jejich aut nebo z tramvají. Jinde se zase děla zatýkání přímo na ulici, bez jakéhokoli upozornění. Časté bylo i to, že během veškerého zatýkání a vytahování lidí z jejich bytů, obchodů či dopravních prostředků, stáli jako očití svědkové přítomni i ostatní „obyčejní“ lidé. Ti většinou šli s průvodem zatčených, ale nikoli na jejich straně. Jednalo se pouze o přihlížející, díky kterým se celý proces stal pro zatčené ještě potupnější. Dalo by se říci, že díky tomu procházeli jakousi „uličkou hanby“.⁵⁴

8.2 Tzv. křišťálová noc na Liberecku

Protižidovských útoků během listopadu 1938 nebyla ušetřena ani oblast Liberecka. V Liberci byla synagoga zapálena 10. listopadu roku 1938 krátce po poledni. Ještě téhož dne vyšla v libereckém večerníku s názvem Reichenberger Tagesbote zpráva, která jako mezi

⁵¹LHOTOVÁ, Markéta. Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí. V Liberci: Severočeské muzeum, 2013, s. 40-41. ISBN 978-80-87266-14-4.

⁵²KÁRNÝ, Miroslav. POGROM ZVANÝ KŘIŠŤÁLOVÁ NOC. In: Roš Chodeš [online]. 1998 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodes/ros-chodes-1998/listopad-12/pogrom-zvany-kristalova-noc/>

⁵³OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 166. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

⁵⁴OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 168. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

prvními popisovala události spojené s požárem jedné z dominantních staveb města Liberec. Další zprávy s obdobným textem přineslo druhého dne ráno hned několik různých novin. Jeden ze svědků v novinách uvádí, že požár, který v synagoze vypukl, se šířil obrovskou rychlostí. Přestože byli hasiči téměř ihned na místě a snažili se pomocí hadic požár uhasit, synagogu se jim zachránit nepodařilo. Přibližně kolem sedmnácté hodiny večerní byly ze synagogy už pouze ruiny, ze kterých stále šlehal plameny ohně.⁵⁵

Stejně tak byla zapálena i synagoga v Jablonci nad Nisou. Samotnému zapálení zde předcházela řada nepokojů, které byly spojené například s ničením firemních cedulí, které označovaly židovské obchody. Samotná synagoga byla zapálena až po sedmnácté hodině večerní, tedy v době, kdy z liberecké synagogy zbývaly pouze dohořívající ruiny.⁵⁶

Obě zmíněné synagogy se nacházely v centru měst. Vzhledem k tomu, že z nich zůstaly pouze ruiny, měla správa města velký zájem na jejich co nejrychlejší odstranění. Diskuze, které platily pro celé území říše, kdo bude úklid provádět a financovat, vedly k výraznému zpomalení odstranění těchto svědků násilí páchaného na židovských objektech a obyvatelích. Ruiny byly nakonec po celé Říši uklízeny až v roce 1939. Ruiny z liberecké synagogy měly být uklizeny co nejdříve, protože 30. ledna roku 1939 se zde centrum Henleinovy strany připravovalo na velké oslavy. Nakonec se ale zbytky synagogy nepodařilo odklidit včas. Ve skutečnosti byly zlikvidovány až na jaře roku 1939. Podobný proces se odehrával i při úklidu ruin jablonecké synagogy. Zde jejich likvidace trvala ještě déle než likvidace zbytků liberecké synagogy. Pozemek jablonecké synagogy byl převzat až v srpnu následujícího roku.⁵⁷

Většina synagog v budoucí Říšské župě Sudety byla zlikvidována během tzv. křišťálové noci. Zachováno zůstalo jen pár z nich. Okupaci a válku mohly „přežít“ pouze v případě, že radikálně změnily svůj charakter. To se stalo například ve městě Litoměřice, kde synagoga začala sloužit jako sklad.⁵⁸

8.3 Postavení židovských obyvatel od vzniku Protektorátu Čechy a Morava a Říšské župy Sudety

Krátké období tzv. druhé republiky bylo ukončeno v březnu roku 1939. 14. března 1939 došlo k vyhlášení Slovenské republiky, která se stala jedním ze satelitů Německa. Ne-

⁵⁵ LHOTOVÁ, Markéta. Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí. V Liberci: Severočeské muzeum, 2013, s. 54. ISBN 978-80-87266-14-4.

⁵⁶ LHOTOVÁ, Markéta. Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí. V Liberci: Severočeské muzeum, 2013, s. 54. ISBN 978-80-87266-14-4.

⁵⁷ LHOTOVÁ, Markéta. Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí. V Liberci: Severočeské muzeum, 2013, s. 57. ISBN 978-80-87266-14-4.

⁵⁸ LHOTOVÁ, Markéta. Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí. V Liberci: Severočeské muzeum, 2013, s. 57. ISBN 978-80-87266-14-4.

dílnou součástí její existence byla výrazná represe židovských spoluobčanů, na které se podílela řada slovensky mluvících obyvatel.⁵⁹ V březnu 1939 byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava a v dubnu téhož roku vznikla Říšská župa Sudety. S projevy antisemitismu byla tato území konfrontována již v předchozím období a to především v pohraničních oblastech (budoucí Říšská župa Sudety).

Postup vůči osobám označených tzv. Norimberskými zákony za Židy v Říšské župě Sudety souzněl zcela s dosavadní taktikou uplatňovanou na území německé říše. Důraz byl kladen na emigraci, vystěhování těchto osob a zisk jejich majetku. Nátlakem na tuto skupinu obyvatel bylo pověřeno především gestapo. Jednalo se o velmi rychlý proces. Obyvatelé byli z těchto oblastí vystěhováni zpravidla během první poloviny října. Objevilo se pouze pár výjimek obyvatel, kteří mohli na nově obsazeném území zůstat. Zpravidla se jednalo o nepostradatelné osoby, jako byli například lékaři. Ti, kteří byli zatčeni, byli často přesouváni do věznic nebo táborů. Přesuny do táborů měly přimět ostatní obyvatele k dobrovolnému vystěhování z obsazených oblastí.⁶⁰ Odchod řady osob židovského původu již před podepsáním Mnichovské dohody a následný nátlak – především ze strany členů gestapa – vedl k tomu, že v květnu 1939 se v Říšské župě Sudety nacházelo pouze 2363 osob, které bylo možné podle tzv. Norimberských zákonů považovat za osoby židovské. Území bylo tedy z velké míry „Judenrein“. Většina osob, která byla tzv. Norimberskými zákony definována jako Židé, se do svých původních domovů nevrátila ani po konci války. Řada z nich přišla o život v důsledku represivního mechanismu tzv. konečného řešení židovské otázky, internaci ve vězeňských zařízeních přežilo pouze malé množství z nich. Někteří se zachránili emigrací, ze které se ale velká část z nich do Československa již nikdy natrvalo nevrátila.

K výraznému ztížení životních podmínek pro příslušníky židovské komunity ve vnitrozemských oblastech došlo v souvislosti s vyhlášením Protektorátu Čechy a Morava. Ihned v březnu roku 1939 došlo k okamžitému uplatňování protižidovské politiky aplikované německou říší. Již krátce po vzniku Protektorátu docházelo ke značnému omezování práv a svobod židovských obyvatel pomocí uplatňování tzv. Norimberských zákonů. Docházelo také k čím dál tím většímu počtu na sobě nezávislých útoků na židovské obyvatelstvo. Tyto útoky měly podobu úderů na synagogy, jednotlivce nebo byly organizovány hromadné po-

⁵⁹ K tomu více např. NIŽŇANSKÝ, Eduard. Nacizmus, holokaust, slovenský štát. Bratislava: Kalligram, 2010, 290 s. ISBN 978-80-8101-396-6.

⁶⁰ OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, s. 159-160. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.

gromy. Postupně mělo dojít k odstranění Židů z významných pracovních pozic. Práce byla zakázána například lékařům, právníkům nebo vedoucím na vysokých postech.⁶¹

Odstranění židovských lékařů z jejich postů mělo probíhat tak, aby si pokud možno nikdo ničeho nevšiml. Měl být tedy zachován klid a nerušený chod všech lékařských služeb. Je nutné podotknout, že svých pracovních míst nebyli zbavováni pouze lékaři působící v nemocnicích, ale i ti, kteří například pracovali v okresních léčebných ústavech nebo jiných léčebných zařízeních. Nařízení o odstranění lékařů neárijského typu z jejich postů s sebou také přineslo i jednu z prvních definic, kdo je vlastně Žid. V tomto případě se jednalo o člověka, jehož oba rodiče byli, klidně i jen na nějakou krátkou dobu, příslušníky židovské národnosti nebo se hlásili k židovskému náboženství.⁶²

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava došlo také k velké změně v postavení židovských náboženských obcí. Do této doby jich jak na území Čech a Moravy existovalo celkem 136. Kromě náboženských obcí se ale na území nově vzniklého Protektorátu nacházela řada židovských spolků. Tyto spolky měly v této oblasti dlouholetou tradici. Bohužel, již od začátku roku 1939, docházelo k jejich postupné likvidaci. Poté, co byl spolek zakázán, byl jeho majetek převeden pod správu Vystěhovaleckého fondu pro Čechy a Moravu.⁶³

V této době se také značně řešila otázka emigrace. Předtím, než židovští obyvatelé emigrovali do cizí země, jim byly poskytovány kurzy, které je měly připravit na podmínky typické pro země, kam měli emigrovat. Tyto kurzy organizovalo vzdělávací oddělení, které spadalo pod pražskou Židovskou náboženskou obec. Přípravy probíhaly mezi roky 1939 až 1940. Již ale od září roku 1941 byly tyto kurzy zakázány Ústřednou pro židovské vystěhovalectví.⁶⁴

Zpočátku emigraci židovského obyvatelstva podporovaly samy nacistické úřady. Snažily se, aby co nejvíce obyvatel přešlo do zahraničí. Samozřejmě to bylo spojené s vysokými poplatky a se zadržením majetku. V červenci roku 1939 došlo v Praze k založení

⁶¹PROTIZIDOVSKÁ POLITIKA PO ZŘÍZENÍ PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA. Holocaust.cz [online]. 2015 [cit. 2018-11-20]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/konecne-reseni-zidovske-otazky/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/protizidovska-politika-po-zrizeni-protektoratu-cechy-a-morava/>

⁶²PETRŮV, Helena. Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava. Praha: Auditorium, 2011, s. 58. 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

⁶³PETRŮV, Helena. Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava. Praha: Auditorium, 2011, s. 160. 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

⁶⁴PETRŮV, Helena. Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava. Praha: Auditorium, 2011, s. 162. 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

Ústředny pro židovské vystěhovalectví.⁶⁵ Jako vzor pro vytvoření této organizace byla vzata už existující Ústředna, která se nacházela ve Vídni. Za vůdčí sílu a iniciátora vzniku „ústřed- den“ lze považovat samotného Adolfa Eichmanna, jednoho z hlavních mužů, kteří se podíleli na vytvoření mechanismu tzv. konečného řešení židovské otázky. Eichmann patřil po válce dlouhá léta mezi přední hledané nacistické zločince. Útočiště našel v Argentině, ze kterého ho roku 1960 unesla izraelská tajná služba. Následný proces patřil mezi mezinárodně ostře sledované a stal se zároveň i jedním z podnětů k oživení otázky trestání bývalých nacistických zločinců v řadě států. Eichmann byl v Izraeli odsouzen k trestu smrti, k jehož vykonání došlo v roce 1962.⁶⁶

Výše zmíněná Ústředna pro židovské vystěhovalectví byla jedinou institucí, díky níž mohl jedinec označený za Žida/Židovku legálním způsobem opustit území státu. Emigrace se stávala postupem času stávala více obtížnější a méně dostupná. Státy postupně přestávaly být ochotné přijímat židovské emigranty. Podle odhadu mělo Protektorát legálně opustit za celou dobu jeho existence kolem třiceti tisíc Židů.⁶⁷

Z uvedeného je zřejmé, že k emigraci byly nuceny osoby považované za Židy jak v Protektorátu Čechy a Morava, tak i v Říšské župě Sudety. Realitou zůstává, že do emigrace, která znamenala záchranu života, se jich dostalo jen omezené množství. Možnosti vycestovat byly omezené a od rozpoutání druhé světové války v září 1939 de facto nemožné. Ti, kteří vycestovali, patřili v řadě případů mezi vzdělanou vrstvu obyvatel původní Československé republiky. Většina z nich se do Československa nikdy natrvalo nevrátila.

Tzv. konečné řešení židovské otázky bylo realizováno v několika krocích. Nedílnou součástí se stalo i vytváření tzv. ghett bez zdí. Osoby považované za židy se díky řadě diskriminačních a represivních opatření dostávaly do společenské a sociální izolace od většinové společnosti. Mezi diskriminační opatření patřil například zákaz návštěvy kin, divadel, kaváren knihoven či parků. Omezen byl i pohyb, například Židé nesměli po osmé hodině večerní opustit byt, nakupovat mohli jen ve vybraných prodejnách a v určený čas. Stejně tak měli stanovený i čas toho, kdy můžou být odbaveni na poště. To se týkalo například i pošty v Praze II., zde byly úřední hodiny pro židovské obyvatelstvo od jedné do páté hodiny odpolední.

⁶⁵PROTIZIDOVSKÁ POLITIKA PO ZŘÍZENÍ PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA. Holocaust.cz [online]. 2015 [cit. 2018-11-20]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/konecne-reseni-zidovske-otazky/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/protizidovska-politika-po-zrizeni-protektoratu-cechy-a-morava/>

⁶⁶CESARANI, David. *Eichmann: jeho život a zločiny*. Praha: Argo, 2008, 420 s., [8] s. obr. příl. Ecce homo, sv. 13. ISBN 978-80-7203-951-7.

⁶⁷PORTMANN, Kateřina, ZVOLENSKÁ, Lucie. „Místa paměti.“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových, s. 8 - 9.

Postupně byly stanoveny i jednotné úřední hodiny v bankách a peněžních ústavech nebo například jednotné návštěvní hodiny u českých soudů.⁶⁸

Flexibilitu pohybu limitoval i zákaz řízení automobilů a s ním související příkaz k odevzdání řidičských průkazů i automobilů. V případě nemoci mohli vyhledat pouze „židovského“ lékaře.⁶⁹

Limitován byl i přístup ke vzdělání. Židovské děti byly postupně vylučovány z německých obecných škol a později i středních škol. Zároveň byli židovští žáci postupně vylučováni ze škol po celém Protektorátu Čechy a Morava.⁷⁰ Obdobná situace platila i pro univerzitní prostředí. Na Německé univerzitě došlo k vyloučení řady členů profesorského sboru i studujících.⁷¹ Omezen měl být i přístup k informacím. Jedno z mnoha diskriminačních nařízení příkazovalo odevzdání rádiových přijímačů, které byly v této době vedle novin hlavním zdrojem informací. Diskriminační nařízení se dotýkala nejen živých, ale i zemřelých. Například v Praze se koncem roku 1941 smělo provádět zpopelnění Židů pouze mezi osmou až desátou hodinou ranní. Řada rodin považovaných za židovské musela opustit svůj původní domov, dům či byt, ještě před samotnou deportací do některého z internačních zařízení nacistického Německa. Sestěhování rodin do bytů, vybraných čtvrtí se stalo denní realitou. Vyjmenovat všechny zákazy a všechna nařízení, které život židovské komunity v Protektorátu Čechy a Morava a v Říšské župě Sudety, limitovaly je de facto nemožné a vydalo by na samostatnou práci.⁷²

V kombinaci s ekonomickým znevýhodněním realizovaným především za pomoci procesu arizace židovského majetku, došlo ke vzniku paralelní společnosti, jejíž kontakt s většinovou společností byl výrazně limitován a omezen. Postupné a pečlivě promyšlené kroky tak vedly k tomu, že osoby považované za židy přestaly hrát roli ve veřejném prostoru a tím postupně mizely i z „paměti“ většinové společnosti. Tento krok postupné izolace se stal důležitým předpokladem k reálnému naplnění plánu fyzické likvidace v rámci tzv. konečného řešení židovské otázky.

⁶⁸PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011, s. 213-216. 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

⁶⁹PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011, s. 217. 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

⁷⁰PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011, s. 148. 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

⁷¹K tomu více viz MÍŠKOVÁ, Alena. *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945 : (vedení univerzity a obměna profesorského sboru)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0129-X.

⁷²PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011, s. 148. 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

Již týden po okupaci projevila protektorátní vláda silné arizační ambice. Dne 21. března 1939 bylo schváleno vládní nařízení, které se týkalo správy hospodářských podniků a jejich dozoru nad nimi. Přestože nikde nebylo uvedeno, že by se mělo jednat o židovské podniky, tak z uvedené dokumentace bylo zřejmé, že toto nařízení bylo namířeno právě proti těmto podnikům. Zájem o arizaci byl velmi rozsáhlý. Na místa arizovaných objektů se hlásila řada zájemců. Ten, kdo totiž získal místo správce nebo důvěrníka, měl velkou šanci, že v budoucnu získá daný podnik do vlastnictví. O arizaci mělo velký zájem i Národní souručenství. Schválili požadavek, aby do neárijských podniků byly dosazovány dozorčí orgány. Přes všechna opatření bylo velmi těžké veškeré arizační procesy uhlídat.⁷³

Zákonem byla také nařízená povinná změna jmen těchto lidí. Již od 1. ledna 1939 museli muži přijmout jméno Izrael a ženy jméno Sára. Dalším výrazným krokem, se stala viditelná stigmatizace této uměle vytvořené skupiny obyvatel za pomoci viditelného označení. Od března roku 1940 si museli nechat označit své občanské legitimace písmenem J (= Jude). Všechny průkazy byly následně kontrolovány policejním ředitelstvím. Pokud by někdo neposlechl nařízení a nenechal si legitimaci označit, stihl by ho trest. Buď by se jednalo o udělení pokuty, která se mohla pohybovat od 10 do 5000 korun. Dalším trestem byl pobyt ve vězení. Nejkratší doba trestu byla dvanáct hodin. Ta nejdelší mohla trvat až čtrnáct dní.⁷⁴ Vrcholem tohoto procesu se pak stalo nařízení o nošení tzv. židovské hvězdy platné od září roku 1941.⁷⁵ Tato hvězda měla být přišita na levou stranu oblečení a nosit ji museli všichni Židé starší šesti let. Hvězda musela být velká přibližně jako dlaň a nápis na ní měl být vyšíty černou barvou.⁷⁶

Vyloučení židovské komunity z veřejného života, jejich společenská izolace a ekonomický úpadek vytvořil vhodné podmínky pro následnou ghettoizaci a přesunům na další území. První transporty vyjely z Protektorátu Čechy a Morava již v říjnu roku 1939 a směřovaly do lodžského ghetta.

Na území Protektorátu vzniklo v listopadu 1941 terezínské ghetto. Původní pevnostní město splňovalo řadu kritérií, které průběh tzv. konečného řešení židovské otázky usnadnily.

⁷³PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011, s. 58-62. 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

⁷⁴PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011, s. 204-205. 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

⁷⁵Ghetto bez zdi. Holocaust.cz [online]. 2011 [cit. 2018-11-21]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/konecne-reseni-zidovske-otazky/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/>

⁷⁶PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011, s. 205. 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

Vedle samotného charakteru města (pevnost), to byla i existence věznice pražského gestapa na Malé pevnosti a dobrá infrastruktura, umožňující snadný příjezd internovaných. Vedle osob židovského původu z Protektorátu sem byly umístěny osoby i z dalších území. Početně výrazné skupiny tvořili původní obyvatelé Německa, Rakouska. Vedle nich, zde byli internováni například lidé ze Slovenska, Dánska či Holandska. Ghetto Terezín fungovalo jako tranzitní tábor, řada vězňů, zde strávila jen určitou dobu a byla následně transportována do dalších internačních zařízení (často do vyhlazovacích táborů).⁷⁷ Za dobu jeho existence jím prošlo zhruba 155 000 osob (z toho přes 74 000 z českých zemí), z nichž 30 000 zahynulo přímo v Terezíně. Dalších 83 000 nepřežilo válku v některém z dalších vězeňských zařízení či během tzv. pochodů smrti.⁷⁸

Původní obyvatelé Československa byli vedle terezínského ghetta deportováni do řady dalších ghett a táborových zařízení. S prvními přesuny Židů jsme z území původního Československa konfrontováni již na podzim roku 1939. Jednalo se o přesun 1300 mužů z Moravské Ostravy a Frýdku Místku do Niska nad Sanem, v tehdejší Generálním gouvernmentu.⁷⁹ V první vlně systematických deportací sehrálo výraznou roli v jejich osudu již výše zmíněné ghetto v Lodži. V rámci nacistické represivní politiky mělo plnit funkci dočasnou a stejně jako ghetto Terezín ho lze označit za ghetto tranzitní. Hrůzné podmínky, které zde panovaly, přivodili smrt ale řadě internovaných již zde. Smutnou roli sehrálo toto ghetto i v osudu protektorátních Židů. Během první vlny deportací se bylo přemístěno na 5000 osob, z nichž válku přežilo pouhých 277.⁸⁰ Zahájení deportací do Lodže zároveň přineslo zákaz vystěhování Židů z Protektorátu. Jejich osud tak byl z velké míry předurčen. Lodž svou kapacitou nepostačovala a tak i z tohoto důvodu došlo k rozhodnutí založení ghetta Terezín.

Většině osob označených za Židy žijících na území českých zemí se nepodařilo vyhnout deportaci. Jejich původní plán opustit pouze pohraniční oblasti a přesunout se do vnitrozemí, odsunul jejich deportaci jen o krátký čas. Rozhodnutí odejít do emigrace zachránilo život několika tisícům dalším. Rozhodujícím v tomto kontextu bylo, do které země odešli.

⁷⁷ ADLER, Hans Günther. Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství. I., Dějiny. Brno: Barrister & Principal, 2003. ISBN 80-86598-29-2. Monografie.

⁷⁸ K osudu vězňů terezínského ghetta více např. KRYL, Miroslav. Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941 – 1944. Brno: Doplněk, 1999, s. 43, ISBN 80-7239042-2.

⁷⁹ K tomu více např. BORÁK, Mečislav. První deportace evropských Židů: transporty do Niska nad Sanem (1939-1940). 2., přeprac. vyd. Ostrava: Český svaz bojovníků za svobodu, městský výbor v Ostravě, 2009. ISBN 978-80-86904-34-4.

⁸⁰ K tomu více např. SEEMANN, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944: dokumenty a výpovědi o životě českých židů v lodžském ghettu. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, 307 s., 8 s. obr. příl. ISBN 80-85864-97-5.

Někteří se zapojili do odbojových aktivit přímo na území okupovaného Československa nebo v zahraničí.

9. Příběh rodiny Perlmann

Tzv. konečné řešení židovské otázky zasáhlo krutým a často fatálním způsobem do života řady lidí. Poznamenalo osudy jednotlivců i celých rodin. Jednou z nich byla rodina libereckého právníka Walthera Perlmana.

Na základě aktuálního výzkumu založeného na analýze pramenů a jejich komparaci s poznatky získanými z odborné literatury můžeme říci, že rodina Perlmann se hlásila k židovskému vyznání a patřila mezi německy mluvící obyvatele města Liberec. Walther Perlmann se do Liberce přestěhoval z Prahy ještě za dob existence rakousko – uherské monarchie a otevřel si zde advokátní kancelář. Po uzavření sňatku v roce 1911 se ve městě usadila i jeho žena Elise. Z manželství se narodily v Liberci dvě děti, které zde získaly i základní vzdělání.

Advokátní kancelář patřila pravděpodobně mezi velice úspěšné. O tom, že rodina netrpěla materiální nouzí, svědčí skutečnost, že investovala do finančně bezesporu nákladné výstavby moderní luxusní vily v Údolní ulici (Talweg), kam se v roce 1914 přestěhovala.

Jak již bylo uvedeno, společně se svou ženou Elise vychoval Walther Perlmann v Liberci dvě děti, dceru Eriku a syna Petera. Stejně jako otec se i ony rozhodly pro další studium na vysokých školách. Rodina se svým způsobem života a založením řadila bezesporu mezi intelektuální elitu města.

Walther Perlmann zemřel v roce 1935. V tu dobu dcera Erika již studovala v Praze a do Liberce se vracela pouze nárazově a o prázdninách. Ve vile trvale žila tedy matka Elise Perlmann se synem Peterem, kterému bylo v době úmrtí otce 16 let. Ti v Liberci zůstali až do roku 1938, kdy se rozhodli město, stejně jako valná většina obyvatel židovského původu, opustit a přestěhovali se do Prahy. Tento krok učinili jako řada dalších ještě před podepsáním Mnichovské dohody. K tomuto rozhodnutí je donutil pravděpodobně narůstající antisemitismus ve městě a zprávy o tíživé situaci v sousedním Německu, které se do Liberce díky hraniční poloze dostávaly velice rychle. Odchod do Prahy se následně ukázal jako pouze dočasné řešení. Tíživá situace rodiny se ještě více zhoršila po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava.

V té době se již dospělým dětem podařilo odejít do emigrace. Tímto krokem si pravděpodobně zachránily život. Jejich matka takové štěstí neměla. Stala se jednou z řady obětí tzv. konečného řešení židovské otázky, zahynula roku 1942. Z rodiny Perlmann se po osvobození do Liberce nikdo natrvalo nevrátil a jejich osud pomalu upadl v zapomnění.⁸¹

⁸¹ Odkazy na zdroje poznatků jsou uvedeny v následující části textu.

9.1 Život rodiny před okupací

Věnujme nyní pozornost životu rodiny Walthera Perlmana před okupací nacionálně socialistickým Německem.

Walther Perlmann se narodil do pražské židovské rodiny 27. dubna 1870. Povolání jeho otce Abrahama Perlmana se zatím nepodařilo identifikovat. Jisté je, že s manželkou Augustou (rozenou Fischl) měl tři děti, Walther byl nejstarší z nich. Z výzkumu je zřejmé, že se rodina hlásila k židovskému vyznání, o čemž svědčí i dodržování řady rituálů (například provedená obřízka Walthera)⁸² a tradic.⁸³ Nakolik se rodina identifikovala s židovstvím v etnickém slova smyslu, zjevné není. Jisté je pouze to, že po rozpadu rakousko – uherské monarchie a s ním spojeným založením Československé republiky se hlásila k národnosti německé. Německý jazyk byl bezesporu i jazyk, který doma používaly. Nakolik ovládali jednotliví členové rodiny jazyk český, zůstává otázkou. Lze předpokládat, že vzhledem k jejich životu v jazykově smíšeném prostředí Prahy, minimálně někteří češtinu aktivně používali.

Walther Perlmann vyrůstal pravděpodobně v Praze, kde asi i vystudoval. Po ukončení studií byl 17. května roku 1902 jmenován advokátem v Praze a tím se údajně stal automaticky i členem výboru České advokátní komory.⁸⁴ Profesi dráhu zahájil tedy ve svém rodném městě. Kancelář provozoval na Ferdinandově třídě (dnešní Národní třída), číslo popisné 11. Nedaleko kanceláře měl hlášený i trvalý pobyt a to konkrétně ve Ferdinandově třídě číslo popisné 238 – II.⁸⁵

Po ukončení studií se Walther pravděpodobně chystal na cestu do zahraničí. O tom svědčí cestovní pas, který jsem našla v Národním archivu. Pas byl vydán 15. srpna roku 1903 s omezenou platností do 1. listopadu téhož roku.⁸⁶ Walther se pravděpodobně chystal na cestu mimo rakousko - uherskou monarchii. Toto tvrzení předpokládám právě na základě faktu, že si pro tuto cestu nechal zřídit pas. Pokud by se totiž jednalo o cestu po rakousko - uherské monarchii, tak dle vyhlášky z 10. května roku 1867 by pas k cestování nepotřeboval. Stačilo by, aby si pořídil jiný průkaz totožnosti. Pas rakouský občan nepotřeboval ani k vycestování do německých států, které přijali drážďanskou konvenci.⁸⁷ Z dochovaných záznamů se nepodařilo zjistit, zda se jednalo o cestu soukromou nebo o cestu pracovního charakteru. Do-

⁸² K tomuto obřadu došlo týden po jeho narození.

⁸³ In: Badatelna.eu [online]. [cit. 2017-12-31]. Dostupné z:

<http://badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=3296&reproId=124598>

⁸⁴ Emailová korespondence s Leou Květ, židovská obec Liberec, 14. 5. 2018

⁸⁵ Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha I - všeobecná registratura 1901 – 1913

⁸⁶ Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha I - všeobecná registratura 1901 – 1913

⁸⁷ RYCHLÍK, Jan. Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 7. Česká společnost po roce 1945. ISBN 978-80-7285-081-5.

kument byl vydán pro cesty do evropských zemí. Díky uvedenému dokladu si i přes absenci jakékoliv dochované fotografie Walthera Perlmana dokážeme dotyčného alespoň trochu představit. Z popisu osoby uvedené v pase vyplývá, že Perlmann byl muž středního vzrůstu, měl „vejčitou“ hlavu, hnědé oči i vlasy.⁸⁸ Zda cestu (cesty) pouze plánoval nebo jí (je) i realizoval, zůstává otázkou.

Existovala také možnost uznat místo pasu jiný doklad totožnosti. Vyhláška, která upravovala pasové předpisy ale již neurčovala, v jakém případě byla možnost vydání pasu zamítnout či odebrat již pas vydaný. Občas existovaly mezi úředníky spory, zda dané osobě pas vydat. Všeobecně platila zásada, že pokud člověk nebyl trestně stíhán, tak neexistoval důvod, proč mu vydání pasu odmítnout. Na druhou stranu, pokud byl člověk ve službách vojenských povinností, tak mu pas vydán být nemohl. Rakouský občan musel být držitelem pasu, pokud chtěl překročit hranice zemí, které pas vyžadovaly. Do této kategorie patřilo například Rusko. Pokud chtěl zase nějaký cizinec překročit hranice rakousko - uherské monarchie, musel předložit pas, který by vystavený v jeho domovské zemi.⁸⁹

Walther Perlmann se z neznámým důvodů po několika letech rozhodl Prahu opustit a přestěhovat se do Liberce, kam přenesl i svou advokátní praxi. Možnou motivací k tomuto kroku se mohlo stát plánované založení rodiny.⁹⁰

Perlmann přicházel do Liberce jako zkušený právník ke konci roku 1910.⁹¹ V pramenech se jako občan města objevuje od 25. listopadu téhož roku. Záhy po svém příchodu (8. prosince) se nechal zaregistrovat jako advokát. Kancelář si otevřel v Schützengasse 12 (dnešní ulice 5. května).⁹² Perlmann se tímto krokem zařadil mezi liberecké advokáty, z nichž celá řada byla židovského původu či byla později za židy označena na základě tzv. Norimberských zákonů. Podle Isy Engelmanna z 71 advokátních kanceláří v roce 1938 lze 35 označit za kanceláře „židovské“.⁹⁴ Osud jejich majitelů je rozličný, všichni byli ale zasaženi tzv. konečným řešením židovské otázky. Některým se podařilo včas odejít do emigrace, jiní přišli o život v nejrůznějších internačních, koncentračních a vyhlazovacích táborech, založených nacistickým Německem.

⁸⁸ Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha I - všeobecná registratura 1901 – 1913

⁸⁹ RYCHLÍK, Jan, pozn. 6, s. 7, 8.

⁹⁰ Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha I - všeobecná registratura 1901 - 1913

⁹¹ Otázkou zůstává, zda se Perlmann řádně odhlásil z trvalého bydliště v Praze. Dne 28. února roku 1911 policejní ředitelství v Praze žádalo o sdělení Perlmannovy adresy. Tato žádost je doplněna poznámkou, která je datována do 20. března téhož roku, že v policejním obvodu Walther vypátrán nebyl.

⁹² Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha I - všeobecná registratura 1901 - 1913

⁹³ Emailové korespondence s paní Leou Květ, židovská obec Liberec, 14. 5. 2018

⁹⁴ ENGELMANN, Isa. Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007. ISBN 978-80-239-9169-7.

Krátce po Waltherovi Perlmannovi se do Liberce přestěhovala i jeho manželka Elise, rozená Gibian. Ta se narodila do židovské rodiny v Domažlicích 6. června roku 1882. Její otec Ludwig Gibian měl s manželkou Rosou (rozenou Lederer) minimálně ještě jednu dceru,⁹⁵ se kterou Elise udržovala kontakt i po svém sňatku.⁹⁶ Zatím se nepodařilo zjistit, jakého vzdělání se Elise dostalo. Lze ale předpokládat, že pocházela z dobře situované rodiny. O tom by svědčil i fakt, že se Elise celý život zabývala uměním, a to jak po stránce teoretické tak i praktické, sama velice ráda malovala.⁹⁷ Kde se seznámila s Waltherem Perlmannem, není zatím jasné. Nelze vyloučit ani možnost, že se jednalo o domluvený sňatek v rámci židovské náboženské komunity. Elise byla o plných dvanáct let mladší než její muž. Sňatek proběhl podle židovské tradice. Za netypické by snad šlo označit pouze místo jeho uskutečnění. Elise a Walther byli oddáni ve Vídni 29. června roku 1911.⁹⁸ Možným důvodem volby této lokality mohl být fakt, že v hlavním městě rakousko - uherské monarchie žila Elisina sestra s manželem.⁹⁹

Ve stejném roce se Elisa přestěhovala z Domažlic za manželem do Liberce. Z manželství se narodily dvě děti. První z nich, dcera Gertrude Erika, se narodila necelý rok po svatbě, a to 20. dubna roku 1912.¹⁰⁰ Syn Hans Peter přišel na svět o sedm let později 18. března roku 1919.¹⁰¹ Obě děti vyrostly v Liberci. Lze předpokládat, že se Elisa Perlmann starala převážně o děti a o domácnost. V záznamech se objevuje ještě informace, že byla hospodyňka.¹⁰²

Advokátní kancelář Walthera Perlmann patřila pravděpodobně mezi úspěšné, o tom svědčí i skutečnost, že rodina si nechala vystavět novou moderní vilu, do které se v roce 1914 nastěhovala.¹⁰³ Walther Perlmann pravděpodobně o něco později přijal do své praxe společníka Gustava Glaessnera, který po Perlmannově smrti roku 1935 kancelář převzal celou.¹⁰⁴ Glaessner byl později tzv. Norimberskými zákony označen za Žida a stal se tak jednou z dal-

⁹⁵ Elise Perlmann (Gibian) [online]. 2018 [cit. 2018-09-28]. Dostupné z: <https://www.geni.com/people/Elise-Perlmann/6000000013210371085>

⁹⁶ Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 20. 11. 2018

⁹⁷ Mezi její oblíbená muzea patřilo vídeňské Kunsthistorisches Museum, které několikrát navštívila.

⁹⁸ Emailová korespondence s paní Leou Květ, židovská obec Liberec, 14. 5. 2018

⁹⁹ Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 20. 11. 2018

¹⁰⁰ Sčítací operáty. In: Archivní pomůcky SOA Litoměřice [online]. [cit. 2017-12-31]. Dostupné z: http://vadecum.soalitomerice.cz/vadecum/PaginatorMedia.action?rowTxt=125&_sourcePage=KxYnP5J8reV8cEmwd2xfQBNvg1j1yQqCv5XWcHweSdB8eu7a6HnJjFXhxmASThDN7kpAIR4h_gd1l0VwNwtyOGxZo1Apee6Klf3QZ4YAIjE%3D&__fp=aw2oURkSvfJrTZezYZ0F4228nYpCgW-yBXKFdxOyAv7_-3J59i475fYuZTe6C2B

¹⁰¹ Emailová korespondence s paní Leou Květ, židovská obec Liberec, 14. 5. 2018

¹⁰² Emailová korespondence s paní Leou Květ, židovská obec Liberec, 14. 5. 2018

¹⁰³ Byt JUDr. Walthera Perlmana. Liberec:Reichenberg: architektura na severu Čech [online]. [cit. 2017-12-31]. Dostupné z: <http://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/105-byt-judr-walthera-perlmana>

¹⁰⁴ Emailová korespondence s paní Kamilou Kratochvílovou, odbor matriky, Česká advokátní komora, 24. 11. 2017

ších obětí tzv. konečného řešení židovské otázky. Liberec opustil pravděpodobně ke konci roku 1938 nebo začátkem roku 1939. Po svém odchodu se usadil v Praze, která byla uváděna i jako jeho poslední bydliště. Dne 21. října roku 1941 nastoupil jako vězeň číslo 454 na strastiplnou cestu z Prahy do lodžského ghetta. Stejným transportem (transport B) byla deportována i jeho manželka a dva synové, kterým v té době bylo osmnáct a třináct let. Konce války se nikdo z nich nedožil. Gustav zemřel v Lodži 16. srpna roku 1942. Přesná data úmrtí jeho manželky a dětí se dohledat nepodařilo, ale to, že v Lodži také zahynuli se zjistit podařilo.¹⁰⁵

Vraťme se nyní k životnímu příběhu rodiny Perlmann. Obě děti byly mimořádně nadané. O tom svědčí i jejich pozdější životy, kdy po ukončení základního vzdělávání a složení maturity pokračovaly ve studiích na vysoké škole. Erika začala studovat v Praze na Německé univerzitě. Německá univerzita v Praze vznikla rozdělením původní Karlo - Ferdinandovy univerzity na německou a českou. Od roku 1920 nesla jméno Německá univerzita. Studovala na ní celá řada osob židovského vyznání. Ostatně je nalezneme i v profesorském sboru. Situace studujících i přednášejících židovského původu se výrazně zkomplikovala ke konci 30. let a především po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava.¹⁰⁶ Během svých studií se pravidelně vracela do Liberce, kde pravděpodobně trávila i většinu prázdnin. V Praze si pronajímala vždy pokoj u někoho v domácnosti. Dvakrát za sebou bydlela u jisté paní O. Freundové, která byla pravděpodobně také židovského vyznání. Následně se přestěhovala do bytu na Florenc k jisté paní Wachkové. Z dochovaných dokumentů je jisté, že následně v Praze žila ještě na dalších třech různých adresách.¹⁰⁷ Erika Perlmann dokončila úspěšně studium fyziky a chemie v roce 1936, kdy získala doktorát. Po studiích krátkou dobu pracovala v Československém institutu veřejného zdravotnictví v Praze. Dnes je tento institut známý jako Státní zdravotní ústav.¹⁰⁸

Jak již bylo zmíněno, Erika Perlmann se během svých studií do Liberce pravidelně vracela. Nejinak tomu bylo pravděpodobně i v souvislosti s úmrtím jejího otce Walthera. Ten zemřel 24. června roku 1935, téměř po dvacet čtyři let trvajícím manželství a o pouhé tři měsíce dříve, než byly vydané, nechvalně známé, tzv. Norimberské zákony, které následně

¹⁰⁵ DR. GUSTAV GLÄSSNER. Holocaust.cz [online]. [cit. 2019-02-15]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/142234-gustav-gl-ssner/>

¹⁰⁶ K tomu více např. MÍŠKOVÁ, Alena. *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945 :: (vedení univerzity a obměna profesorského sboru)*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0129-X.

¹⁰⁷ Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha II - evidence obyvatelstva

¹⁰⁸ Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha II - všeobecná spisovna - 1931- 1940

zkomplikovaly životy velkému množství lidí včetně jeho blízkých. Dožil se šedesáti pěti let. Místo, kde byl Walther Perlmann pohřben, se zatím nalézt nepodařilo.¹⁰⁹

9.1.1 Vila rodiny Perlmann

Jak již bylo uvedeno výše, v majetku rodiny se nacházela vila, kterou si manželé nechali postavit několik let po sňatku a od roku 1914 v ní žili. Jednalo se o rozsáhlou, moderní stavbu, která byla bezesporu finančně náročná.

Vila stojí dodnes a nachází se v Údolní ulici (dříve známé jako Talweg), číslo popisné 7/903. Stavební povolení k vystavění této vily získali Perlmannovi 12. července 1913. Výstavbou vily pověřili Adolfa Horna, který patřil mezi přední liberecké architekty. Během svého života dostal mnoho nabídek a zakázek. Autorem interiéru se stal výrazný představitel vídeňské moderny Emanuel Josef Margold.¹¹⁰ Ten působil mimo jiné jako umělecký designér a grafik. Navrhoval například dekoraci porcelánu pro firmu Wiener Werkstätte. Velmi významným mezníkem v jeho kariéře bylo pozvání Ernsta Ludwiga, hesenského velkoknížete, do proslulé kolonie umělců v Darmstadtu. Na tomto místě působil do roku 1929, následně odešel do Berlína. Ve třicátých letech pracoval na projektování moderních funkcionalistických vil. V roce 1938 se přestěhoval do Bratislavy a za okupace působil jako učitel na brněnské uměleckoprůmyslové škole. Po válce strávil nějaký čas v Praze a následně se opět přestěhoval do Bratislavy. Během svého života pracoval na řadě významných projektů s dobovými podniky té doby, například s novoborskou sklárnou Carl Schappel.¹¹¹ Proč se Perlmannovi rozhodli zadat tvorbu interiéru vily Margoldovi, nevíme. Faktem zůstává, že Elise Perlmann vazby na Vídeň měla a patřila mezi obdivovatele umění. Je možné, že při jedné ze svých cest do Vídně byla s tvorbou Margolda seznámena a rozhodla se jeho schopností využít při stavbě vlastní vily.

Povolení k tomu, aby se rodina mohla do vily nastěhovat a mohla ji volně využívat, bylo rodině Perlmann uděleno 18. června roku 1914.¹¹² Z dochovaných sčítacích operátů z

¹⁰⁹ Emailová korespondence s paní Leou Květ, židovská obec Liberec, 14. 5. 2018

¹¹⁰ V plánové dokumentaci uložené v libereckém stavebním archivu se bohužel nedochovala žádná zmínka o konkrétní Margoldově práci pro manžele Perlmannovi. Odkázání jsme pouze na dobové fotografie, publikované v prestižním periodiku *Deutsche Kunst und Dekoration*. Byt JUDr. Walthera Perlmana. Liberec:Reichenberg: architektura na severu Čech [online]. [cit. 2017-12-31]. Dostupné z: <http://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/105-byt-judr-walthera-perlmana>

¹¹¹ Emanuel Josef Margold. Liberec : Reichenberg: architektura na severu Čech [online]. [cit. 2019-03-23]. Dostupné z: <http://liberec-reichenberg.net/autori/karta/jmeno/71-emanuel-josef-margold> K jeho osobě více viz Renate Ulmer: Emanuel Josef Margold: Wiener Moderne, Künstlerkolonie Darmstadt, Corporate Design für Bahlsen, neuesBauen in Berlin, Arnoldsche, Stuttgart 2003

¹¹² Byt JUDr. Walthera Perlmana. Liberec:Reichenberg: architektura na severu Čech [online]. [cit. 2017-12-31]. Dostupné z: <http://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/105-byt-judr-walthera-perlmana>

roku 1921¹¹³ se podařilo zjistit, že s nimi ve vile žily ještě dvě další osoby. Jednalo se o Emii Šolc a Hertu Rudloff, obě katolického vyznání.¹¹⁴ Žádné další konkrétní informace k jejich osobám se zatím zjistit nepodařilo. Jako pravděpodobné se jeví, že dotyčné byly u rodiny Walthera Perlmann zaměstnány.¹¹⁵

Z dochovaných záznamů ze stavebního úřadu vyplývá, že oficiálně byla vila psaná na Elisů Perlmann. Deset let po nastěhování (1924) zažádala rodina o její vnitřní přestavbu, která měla jejich život v této luxusní vile ještě zkvalitnit. Přestavba měla zahrnovat zvětšení prostoru sklepa, který se pod vilou nacházel. Mezi další požadované úpravy patřilo přistavění další místnosti v patře, úprava koupelny, rozšíření balkonu, rozšíření kuchyně a s ní spojené přemístění kuchyňských dveří. Počítalo se i s výstavbou druhého obytného prostoru v podkroví.¹¹⁶ K vile patřila i rozsáhlá zahrada, k jejím úpravám došlo v roce 1926. Funkčnost a moderní pojetí domu dokládá i systém výsuvných dveří, který dělil prostor na jednotlivé místnosti. Ty mohly být tedy uzavřeny a poskytnout obyvatelům dostatek soukromí nebo naopak otevřeny, čímž majitelé získali velkou společenskou místnost.¹¹⁷ Tento stav dnes již bohužel zachován není. Pravděpodobně jediné výraznější problémy, které s výstavní vilou její majitelé měli, souvisely s prosakováním podzemní vody.¹¹⁸

Walther Perlmann žil ve vile pravděpodobně až do své smrti roku 1935. Manželka se synem až do roku 1938, kdy se rozhodli Liberec opustit. Následně vila připadla Říši. V záznamech uchovaných ve stavebním archivu bylo uvedeno, že před 1. červnem roku 1938 patřil dům do vlastnictví židovské rodiny. V roce 1940 byla vila nabízena k pronájmu.¹¹⁹ Podle bývalého majitele vily, v ní žil za okupace německý důstojník, povoláním lékař, s rodinou. Ti byli po konci války odsunuti do budoucí Spolkové republiky Německo.¹²⁰

¹¹³ Jednalo se o první sčítání lidu uskutečněné na území Československa po první světové válce. Proběhlo 15. února 1921. Kromě samotného sčítání proběhl také soupis bytů. Nově se při sčítání zjišťovala národnost obyvatelstva a povolání. První Československé sčítání lidu 1921. In: *Sčítání lidu, domů a bytů 2011* [online]. 26. 2. 2010 [vid. 2019-03-23]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/prvni_ceskoslovenske_scitani_lidu_1921

¹¹⁴ Sčítací operáty. In: Archivní pomůcky SOA Litoměřice [online]. [cit. 2017-12-31]. Dostupné z: http://vademecum.soalitomerice.cz/vademecum/PaginatorMedia.action?rowTxt=125&_sourcePage=KxYnP5J8reV8cEmwd2xfQBnvglj1yQqCv5XWcHweSdB8eu7a6HnJjFXhxmASThDN7kpAIR4h_gd1l0VwNwtyOGxZo1Apee6Klf3QZ4YAijE%3D&__fp=aw2oURkSvfJrTZezYZ0F4228nYpCgW-yBXKFdxOyAv7_-3J59i475fYuZTe6C2B

¹¹⁵ Tuto mou domněnku se mi zatím nepodařilo potvrdit žádným věrohodným pramenem.

¹¹⁶ V žádosti bylo také uvedeno, že veškeré požadované změny se netýkají vnějších úprav budovy. Tato přestavba by neměla nijak obtěžovat sousedy. Stavební archiv města Liberec, Perlmann Elise, čp. 903/7 - ul. Údolní, R. 1913 - 1944

¹¹⁷ Rozhovor s panem Hálou a jeho paní, návštěva vily, 8. 3. 2018

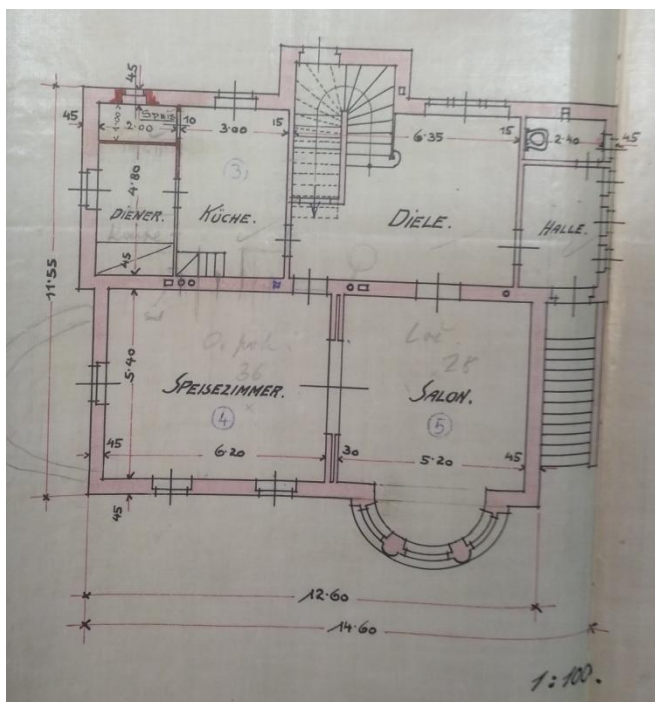
¹¹⁸ Stavební archiv města Liberec, Perlmann Elise, čp. 903/7 - ul. Údolní, R. 1913 - 1944

¹¹⁹ Stavební archiv města Liberec, Perlmann Elise, čp. 903/7 - ul. Údolní, R. 1913 - 1944

¹²⁰ Po válce ve vile žila rodina Šárových, z nich ale dnes už nikdo nežije. Několikrát se prý také stalo, že u vily byli němečtí obyvatelé, kteří si ji prohlíželi. Na vilu prý ale jen koukali, o něčem se bavili, ale nikdy nezazvonili. Nelze tedy zaručit, zda se jednalo o příbuzné bývalých nájemníků, kteří museli být po válce odsunuti, nebo zde

V současnosti je vila rozdělena do několika bytů. Majitelem celého objektu je rodina Hállova, která ve vile žije a zároveň pronajímá i další dva byty v ní umístěné. Horní patro vily zůstalo kompletně zachované, včetně vnitřních dveří a stěn. Naopak v přízemí byly původní dveře vysekány a nahrazena železnými futry.¹²¹

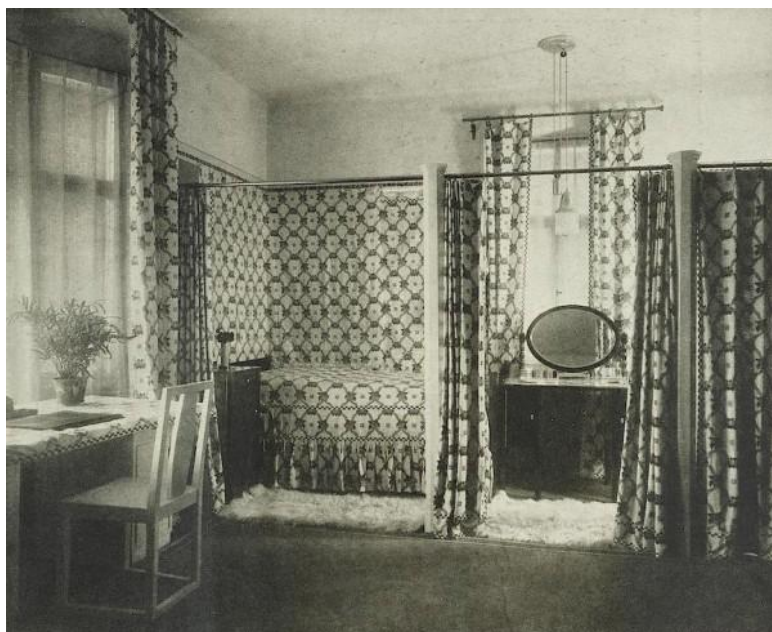
Jak již bylo několikrát řečeno, pohodlí vily si rodina užívala pouze do roku 1938.

Obrázek 1: půdorys přízemí vily rodiny Perlmann,
dostupné z: Stavební archiv města Liberec, Perlmann Elise, čp. 903/7 - ul. Údolní, R. 1913 - 1944

se jednalo o pouhé turisty, kteří obdivovali místní architekturu. Emailová korespondence s panem Jaroslavem Sukem, 31. 3. 2018

¹²¹ Rozhovor s panem Hálou a jeho paní, návštěva vily, 8. 3. 2018

Obrázek 2: dobová fotografie dámské ložnice, dostupné z: <http://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/105-byt-judr-walthera-perlmanna>

9.2 Život rodiny za okupace

Život rodiny se výrazně změnil s příchodem okupace. Matka se synem Peterem se přestěhovala do Prahy ještě před podepsáním tzv. Mnichovské dohody. Vrátila se tedy do rodného města svého již zesnulého manžela. V tuto dobu už ale v Praze nežila její dcera Erika, která se v roce 1937 rozhodla odejít do emigrace.¹²²

Tento krok se ukázal jako šťastný. Erika si nejen zachránila život, ale zároveň mohla pokračovat ve své vědecké kariéře. Československo opustila definitivně v roce 1937. Nejprve se usadila v Dánsku, kde pokračovala ve svém výzkumu na biologickém institutu nadace Carlsberg.¹²³ V Dánsku strávila dva roky a následně přesídlila v roce 1939 do Spojených států amerických, kde našla nový domov a zůstala tu až do konce svého života. I zde se nadále

¹²²Odhláška Eriky Perlmann z Prahy je ale datována až k 31. říjnu roku 1938. Tedy až jeden rok poté, co Erika Prahu reálně opustila. 18. srpna roku 1938 byl na Eriku vypsán posudek. V něm je uváděno, že momentálním bydlištěm Eriky je Praha XII, ulice Lucemburská. Zpráva v posudku se týkala chování Eriky v domě. V záznamu bylo uvedeno, že na jejím vystupování nebylo zjištěno nic špatného. V domě, ve kterém měla údajně bydlet, byla známa svou dobrou pověstí. V srpnu roku 1938 si Erika podávala žádost, která měla potvrdit její trestní bezúhonnost. Potvrzení ji pomohlo při prosbě o stipendium. Žádost za ni vyřizoval její právní zástupce, protože Erika v té době už byla v Dánsku. Ze dne 27. července roku 1939 se dochoval záznam ze Zemského úřadu v Praze, ve kterém se nachází prosba z Policejního ředitelství o zaslání adresy Eriky Perlmann. Na tom samém dokumentu je záznam také o tom, že dne 25. srpna roku 1939 byl osobní doklady Eriky vyzvednout její právní zástupce Dr. Alfons Pless. Jednalo se o advokáta, který v té době sídlil v Praze I, ulici Haštalská č. 43. Tyto doklady následně Dr. Pless předal matce Eriky, Elise Perlmannové, která v té době v Praze stále žila. Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha II - všeobecná spisovna - 1931- 1940

¹²³Dr. Gertrude E. Perlmann Dies; Authority on Protein Chemistry. The New York Times [online]. 1947, , 1 [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1974/09/10/archives/dr-gertrude-e-perlmann-dies-authority-on-protein-chemistry.html?mcubz=0&r=0>

věnovala výzkumu a pravděpodobně zažila i vrchol své profesní kariéry. V letech 1939 až 1946 působila na jedné z nejprestižnějších univerzit na světě, na Harvardské univerzitě, na fakultě medicíny. V roce 1947 byla Erika Perlmann za svůj přínos vědě poctěna jmenováním čestnou členkou fakulty.¹²⁴ Pokud srovnáme její životní úděl s osudem matky, které se emigrovat nepodařilo, zjistíme, že ve stejné době, kdy život matky násilně končí v soukolí tzv. konečného řešení židovské otázky, profesní kariéra Eriky stoupá na vrchol. Tato skutečnost je dokladem toho, jaké fatální dopady na život jedinců mohlo znamenat rozhodnutí odejít do emigrace či zůstat.

Jak již bylo řečeno, matka Eriky, Elise Perlmann, opustila Liberec se synem Peterem na podzim roku 1938. Údajně se jim podařilo z Liberce odjet do Prahy vlakem.¹²⁵ Z analýzy dochovaných pramenů vyplývá, že jejich život v Praze nebyl vůbec jednoduchý a provázela ho řada starostí. Mezi zásadní problémy, které museli řešit, patřilo i nalezení nového bydliště. V případě Elise Perlmann víme, že byla nucena se během roku několikrát stěhovat, což určitě její život výrazně komplikovalo.¹²⁶ Situace se ještě výrazně ztížila po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava. Na jeho území žilo 118 310 osob považovaných za židy, Němci i ti, kteří se do vnitrozemí přestěhovali před či po podepsání tzv. Mnichovské dohody, z nichž se 103 960 hlásilo k židovskému vyznání. To byl ostatně i případ Elise a Petera Perlmannových.¹²⁷

Občas nemohla na jednom místě zůstat déle než 10 dní. Od 18. října roku 1938 do 28. října bylo její bydliště hlášeno u osoby jménem Peusian Chaloupka. V záznamu z 20. srpna roku 1940 se lze dočíst, že Magistrát hlavního města Prahy žádal o udělení adresy Elise Perlmannové. Z 10. září téhož roku existuje záznam, ve kterém se nachází informace, že Elisa v této době již nevlastnila žádný movitý majetek.¹²⁸ Poslední adresa Elisy Perlmann byla Pra-

¹²⁴Dr. Gertrude E. Perlmann Dies; Authority on Protein Chemistry. The New York Times [online]. 1947, , 1 [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: https://www.nytimes.com/1974/09/10/archives/dr-gertrude-e-perlmann-dies-authority-on-protein-chemistry.html?mcubz=0&_r=0

¹²⁵ Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 20. 11. 2018

¹²⁶ V záznamech je zaznamenáno celkem pět různých adres v Praze poté, co spolu se svým synem opustila Liberec. Z toho je zjevné, že se jí příliš nedařilo a byla v nouzi. Proto byla neustále nucena měnit své bydliště a nemohla setrvat na jednom místě. informace byla získána z policejního fondu v Národním archivu Praha, Policejní ředitelství Praha II - všeobecná spisovna 1931 - 1940

¹²⁷ Ostatně do prvorepublikového Československa (především Prahy) přišla hledat nový domov řada pronásledovaných z Německa či Rakouska. Výraznou skupinu mezi nimi tvořili uprchlíci židovského původu či ti, které nacistický represivní systém za Židy označil. K této problematice více: ČAPKOVÁ, Kateřina, Michal FRANKL. *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938*. Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-840-9. Tento údaj uváděly německé statistiky a byl ustanoven zpětně. Údaj je tedy přibližný, povinnost registrovat se u židovské náboženské obce platila až od jara 1940. K statistickému vyčíslení více např. KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941 – 1944*. Brno: Doplněk, 1999, s. 43, ISBN 80-7239042-2.

¹²⁸ Tento údaj uváděly německé statistiky a byl ustanoven zpětně. Údaj je tedy přibližný, povinnost registrovat se u židovské náboženské obce platila až od jara 1940. K statistickému vyčíslení více např. KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941 – 1944*. Brno: Doplněk, 1999, s. 43, ISBN 80-7239042-2.

ha X, Rakovnická 3. Na adresu se zaregistrovala 12. prosince 1940. Odhláška z této adresy pochází z 22. října roku 1941. V dokumentech se objevuje údaj, že byla evakuována „do židovsky náboženských obcí“, což ve skutečnosti znamenalo zařazení do transportu.¹²⁹ Z majitelky nádherné vily, ženy, která byla manželkou váženého advokáta a která svůj volný čas trávila návštěvami muzeí a malbou, se během velice krátké doby stala osoba bez prostředků a bez trvalého bydliště. Její život se změnil výrazným způsobem a Elisa Perlmann se postupně dostala na sociální dno.

Syn Peter zůstal v Praze do ledna roku 1940, kdy se mu podařilo odejít do emigrace. Je třeba říci, že možnosti emigrace z Protektorátu Čechy a Morava byly v tuto dobu již výrazně omezené. Legální emigrace byla od července 1939 plně v moci nově zřízené Ústředny pro židovské vystěhovalectví.¹³⁰ Počet žádostí o vycestování výrazně převyšoval možnosti nabízené legální emigrací. Mezi lety 1939 až 1943 se legálním způsobem z Protektorátu vystěhovalo něco málo přes 26 000 osob. Pokud k nim připočteme ty, kteří odešli ze země ilegálně, dostaneme se přibližně k číslu 30 000 lidí. Opuštění Protektorátu nemuselo ale automaticky znamenat záchranu života.¹³¹ Mezi rozhodující faktor patřil i stát, kam se dotyční vystěhovali. Velké množství zemí, které například v roce 1939 vypadaly jako vhodné útočiště, dostihla represe německého nacionálně socialistického režimu.¹³² Peter Perlmann patřil tak mezi zhruba 6000 šťastných, kterým se podařilo v roce 1940 z Protektorátu Čechy a Morava vycestovat. Emigroval do Švédska, kde se postupně úspěšně etabloval a našel nový domov. Potřebné doklady a finance na cestu získal podle výpovědi jeho dcery Cathariny díky matce Elise.¹³³

Cesta Petera Perlmana do Švédska vedla přes Německo. V Berlíně bylo třeba, aby přestoupil na další vlak. Tento vlak ho následně zavezl do města Sassnitz, které se nachází v jedné z německých spolkových zemí, kterou je Meklenbursko - Přední Pomořansko.¹³⁴ Zde bez problémů přešel hranice a nastoupil na trajekt, který ho dovezl až do Švédska. Na švéd-

¹²⁹ Tento údaj uváděly německé statistiky a byl ustanoven zpětně. Údaj je tedy přibližný, povinnost registrovat se u židovské náboženské obce platila až od jara 1940. K statistickému vyčíslení více např. KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského gheta v letech 1941 – 1944*. Brno: Doplněk, 1999, s. 43, ISBN 80-7239042-2.

¹³⁰ K činnosti Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Praze viz např. MILOTOVÁ, Jaroslava.

Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1997, s. 10–29. ISBN 978-80-200-0615-8.

¹³¹ PORTMANN, Kateřina a Lucie ZVOLENSKÁ. „Místa paměti.“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových. , 8-9.

¹³² PORTMANN, Kateřina a Lucie ZVOLENSKÁ. „Místa paměti.“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových. , 8-9. Např. min. 600 osob původních československých občanů bylo zařazeno do transportů v okupované Francii.

¹³³ Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 20. 11. 2018

¹³⁴ Školní atlas světa. 4. vydání. Praha: Kartografie Praha, 2017, s. 68-69. ISBN 978-80-7393-399-9.

ské půdě se poprvé postavil v lednu roku 1940. Později Peter Perlmann na tento den vzpomínal jako na velmi chladný den. Často o něm prý také mluvil jako o dni, kdy začal nový život. O svém předchozím životě Perlmann prý téměř nemluvil. Sama jeho dcera tvrdí, že některé věci si její otec opravdu nepamatoval. Vzápětí ale dodává, že záleží také na tom, do jakého rozměru si je Perlmann nechtěl pamatovat.¹³⁵

Poté co Peter Perlmann emigroval do Švédska, snažil se podle Cathariny Perlmann pomocí emigrace z Protektorátu Čechy a Morava dostat i matku Elise. V tomto ohledu byl ale neúspěšný a zůstává jen otázkou, nakolik poznamenala tato traumatizující skutečnost jeho život.¹³⁶

Elisa Perlmann zůstala v Protektorátu Čechy a Morava a dne 21. října 1941 se z ní stala vězeňkyně číslo 683. Zařazena byla do transportu B, který směřoval do lodžského ghetta. Z 1003 deportovaných se konce války dožilo pouhých 81. Mezi 922 zemřelých patřila i Elisa Perlmann. Její život vyhasl v lodžském ghettu 28. června roku 1942.¹³⁷ Stejným transportem byl do Lodže deportován i výše zmíněný Gustav Glaessner se svou rodinou. Peter Perlmann se o smrti matky údajně dozvěděl ještě během druhé světové války. Měl obdržet dopis od známého, který ho informoval o tom, že jeho matka byla převezena do ghetta v Lodži, kde také zemřela.¹³⁸

Lodž je polské město. Před začátkem války bylo považováno za důležité centrum židovské kultury. Po příchodu německých vojsk v roce 1939 se stalo prostorem, kde začal velký teror proti místnímu polskému a židovskému obyvatelstvu. V bývalé chudinské židovské čtvrti na severu města, bylo v únoru roku 1940 zřízeno židovské ghetto. Do tohoto ghetta proběhly během následujících dvou let deportace čítající kolem dvaceti tisíc obyvatel z Protektorátu a Říše. Další deportovaní pocházeli z okolních měst. Na toto místo nebyli deportováni pouze Židé, ale také Romové. Ti byli řazeni k obyvatelům patřícím údajně mezi nebezpečné svým asociálním chováním. V ghettu zahynulo přes 43 000 lidí. Mezi hlavní příčiny úmrtí patřily nemoci, ale také jsem patřila podvýživa a zima. Z Lodže probíhaly časté deportace do vyhlazovacího tábora Chełmno, který se nacházel nedaleko. Zde byli deportovaní vražděni pomocí pojízdných plynových komor. Celkem bylo takto zavražděno přes sedmdesát tisíc lidí. Ghetto fungovalo zároveň jako továrna. V té byli vězni nuceni pracovat pro ně-

¹³⁵ Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 20. 11. 2018

¹³⁶ Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 20. 11. 2018

¹³⁷ ELISA PERLMANNOVÁ. Holocaust.cz [online]. 2014 [cit. 2017-12-31]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/142582-elisa-perlmannova/>

¹³⁸ Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 20. 11. 2018

mecké hospodářství. Po uzavření ghetta v roce 1944 zbylé vězně převezli do Osvětimi a Chełmna, kde byl vyhlazovací tábor.¹³⁹

Stejným transportem jako Elisa Perlmann byl do Lodže deportován i Rudolf Margolius s manželkou Hedou a jejími rodiči.¹⁴⁰ Heda Margoliová i s manželem, významným poválečným komunistou, válku přežila. Své zážitky zaznamenala a její knihu „Na vlastní kůži“ lze bezesporu označit za cenné svědectví nejen o životě v lodžském ghettu.¹⁴¹ Margoliová během nuceného pobytu v lodžském ghettu pomáhala lékaři v jeho péči o nemocné. Při této činnosti byla často konfrontována s bezútěšnou, katastrofální a bezvýchodnou situací vězněných lidí: *„Když jsme vyšli ven, zastavila nás jakási stará žena a požádala nás, abychom zašli do vedlejšího domu, že prý tam je nějaký nemocný člověk, který se už několik dní neukázal. Vedlejší dům byl rozpolcený obrovskou trhlinou od střechy až po sklep, vypadal docela opuštěný a na spadnutí. Dost dlouho nám trvalo, než jsme našli jednu místnost se zavřenými dveřmi. Zaklepali jsme, ale nikdo se neozýval. Pak doktor otevřel. Vešli jsme dovnitř. Na podlaze úzkého kumbálu ležela roztrhaná matrace, v koutě kupa špinavých hadrů a všelijakého haraburdí, vedle matrace otevřený kufr, zpola plný knih. Na matraci ležel mrtvý člověk a na jeho těle se hemžily stovky tlustých bílých vší. Lezly i po tváři Mélské Venuše, vystupující něžně ze stránky rozevřené knihy, které ležela mrtvému muži na prsou tak, jak mu vypadla z ruky.“*¹⁴²

Jak již bylo řečeno Heda Margoliová i její manžel válku přežili. Rudolf Margolius vstoupil do KSČ a stal se jedním z jejich výrazných představitelů. Zátná kariéra byla zastavena až v rámci procesů proti tzv. vnitřnímu nepříteli. Margolius patřil mezi obviněné v jednom z největších politických procesů 50. let, který vešel ve známost jako Slánský a spol. Celkem bylo v procesu obžalováno 14 lidí, z toho jich bylo 12 „židovského“ původu. Jedenáct mužů si vyslechlo trest smrti, mezi nimi i Margolius. Zbývající tři byli odsouzeni na doživotí.¹⁴³

¹³⁹ Lodžské ghetto. Holocaust.cz [online]. 2011 [cit. 2018-08-17]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/lodzske-ghetto/>

¹⁴⁰ Ervín Bloch. Holocaust.cz [online]. 2014 [cit. 2019-01-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/142033-ervin-bloch/>

¹⁴¹ KOVÁLYOVÁ, Heda. Na vlastní kůži. 4. vyd. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1134-X.

¹⁴² KOVÁLYOVÁ Heda, pozn. 57, s. 11.

¹⁴³ Více se o politickém procesu s Rudolfem Slánským lze dočíst například z knihy: KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*. Brno: Barrister & Principal, 2009. ISBN 978-80-87029-53-4. Proces Slánský: Politické procesy 50. let. Národní archiv [online]. [cit. 2019-02-16]. Dostupné z: <https://www.nacr.cz/fondy-a-pomucky/proces-slansky/>

9.3 Život rodiny po osvobození

Walther Perlmann zemřel v Liberci v roce 1935, jeho žena Elise zahynula v lodžském ghettu o sedm let později. Válku přežily jejich děti, Peter a Erika, kterým se podařilo emigrovat. Peter Perlmann společně se svou ženou po válce Československo navštívil. Vypravili se společně i do Liberce, kde se byl Perlmann podívat na svůj starý dům.¹⁴⁴ Návštěva však trvala krátkou dobu. Do své rodné země se po válce ani jeden ze sourozenců nikdy natrvalo nevrátil.

Již bylo zmíněno, že Erika zůstala do konce svého života ve Spojených státech amerických. Roku 1946 Harvardskou univerzitu opustila a přesídlila na Rockefellerovu univerzitu v New Yorku, kde pokračovala ve svém výzkumu.

Dlouhodobě spolupracovala s doktorem Fritzem Lipmannem, první kontakty s ním navázala již během své dánské emigrace.¹⁴⁵ Lipmann se narodil 12. června roku 1899 v Německu. Od 20. let se systematicky věnoval výzkumu svalů a biochemických reakcí, které se svaly souvisí. V roce 1939 emigroval do USA. Nejprve působil na Harvardu a později na Rockefellerově univerzitě. V roce 1953 se stal nositelem Nobelovy cenu za fyziologii a lékařství. Zemřel v červenci roku 1986.¹⁴⁶

Bez ocenění nezůstala ani Erika Perlmann. Roku 1964 získala ocenění za svůj vědecký výzkum v oblasti chemie a biologie, které bylo spojené s finanční odměnou ve výši 1000 dolarů. Oceněna byla i americkou chemickou společností za „vynikající službu chemii“.¹⁴⁷ V roce 1973 získala profesuru. Stala se členkou několika významných společností, například Americké chemické společnosti nebo Britské biochemické společnosti. Během působení na Rockefellerově univerzitě absolvovala jako hostující profesorka mimo jiné zahraniční stáž v biologickém institutu v nově vzniklém státu Izrael. Zda byla hostující země vybrána s ohledem na její židovský původ nebo se jednalo o pouhou náhodu, se můžeme pouze dohadovat. Zásadní byl její výzkum, který se týkal studia struktury pepsinu. Pepsin je organická

¹⁴⁴ Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 20. 11. 2018

¹⁴⁵ Dr. Gertrude E. Perlmann Dies; Authority on Protein Chemistry. The New York Times [online]. 1947, , 1 [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1974/09/10/archives/dr-gertrude-e-perlmann-dies-authority-on-protein-chemistry.html?mcubz=0&r=0>

¹⁴⁶ Fritz Lipmann Biographical. In: The Nobel Prize [online]. [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1953/lipmann/biographical/>

¹⁴⁷ Dr. Gertrude E. Perlmann Dies; Authority on Protein Chemistry. The New York Times [online]. 1947, , 1 [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1974/09/10/archives/dr-gertrude-e-perlmann-dies-authority-on-protein-chemistry.html?mcubz=0&r=0>

látka, která v těle urychluje trávení.¹⁴⁸ Erika Perlmann zemřela 9. září roku 1974 v nemocnici ve městě New York na rakovinu. O tom, že se jednalo o velmi významnou osobu, svědčí i fakt, že o jejím úmrtí informovaly noviny The New York Times.¹⁴⁹ Nikdy se nevдалa a neměla děti. Svůj život zasvětila vědě.

Do osvobozeného Československa se po válce nevrátil natrvalo ani její mladší bratr Peter Perlmann, který našel nový domov ve Švédsku. Nejprve se usadil ve městě Lund, kde na místní univerzitě vystudoval biologii. Na studia navázal ve Stockholmu, tentokrát se věnoval chemii. Mezi hlavní zájmové oblasti jeho výzkumu patřila lidská onemocnění a imunologie. V sedmdesátých a osmdesátých letech se také zabýval výzkumem spojeným s nádorovou imunologií. Peter je také jedním z tvůrců analytické metody ELISA:¹⁵⁰ „*Jedná se o zkoušku, která má pomoci detekovat protilátku a antigen. Během pokusu se ale využívá toho, že antigen je vázán na stěny jamek mikrotitrační destičky.*“¹⁵¹

V profesním ohledu se Peter Perlmann ve Švédsku pilně etabloval a byl považován za velmi významného vědce. Dalo by se říci, že vědě obětoval téměř celý svůj život, aktivní zůstal až do konce svého života. Publikovat začal v roce 1948 a jeho poslední studie vyšla v roce 2005. Podle různých sčítání se odhaduje, že takto během svého života obohatil vědu celkem o čtyři sta příspěvků.¹⁵²

Perlmann patřil mezi vědce s velmi širokým obsahem zájmů. Jako zajímavost lze zmínit ten fakt, že neměl vůbec obavy pohybovat se v různých oblastech vědeckého výzkumu. V oblasti výzkumu týkající se nádorové imunologie, se jako první zaměřil na problematiku karcinomů u lidského močového měchýře. Mezi jeho ale asi nejvýznamnější práci patří již zmíněná tvorba analytické metody s názvem ELISA. Na ní spolupracoval společně se svou absolventkou, Evou Engvallovou.¹⁵³

¹⁴⁸ Dr. Gertrude E. Perlmann Dies; Authority on Protein Chemistry. The New York Times [online]. 1947, , 1 [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1974/09/10/archives/dr-gertrude-e-perlmann-dies-authority-on-protein-chemistry.html?mcubz=0&r=0>

¹⁴⁹ Dr. Gertrude E. Perlmann Dies; Authority on Protein Chemistry. The New York Times [online]. 1947, , 1 [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1974/09/10/archives/dr-gertrude-e-perlmann-dies-authority-on-protein-chemistry.html?mcubz=0&r=0>

¹⁵⁰ Peter Perlmann. In: Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): WikimediaFoundation, 2016 [cit. 2017-12-31]. Dostupné z: https://sv.wikipedia.org/wiki/Peter_Perlmann

¹⁵¹ Enzyme-linked immunosorbent assay. In: Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): WikimediaFoundation, 2017 [cit. 2017-12-31]. Dostupné z: https://sv.wikipedia.org/wiki/Enzymkopplad_immunadsorberande_analys

¹⁵² Peter Perlmann 1919–2005. In: Wiley Online Library [online]. 2006 [cit. 2018-11-25]. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1365-3083.2006.001769.x>

¹⁵³ Peter Perlmann 1919–2005. In: Wiley Online Library [online]. 2006 [cit. 2018-11-25]. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1365-3083.2006.001769.x>

Stejně jako jeho sestra Erika, byl Peter Perlmann během svého života za svou práci několikrát oceněn. Získal řadu národních i mezinárodních vyznamenání. Dokonce po nějakou dobu spolupracoval s výborem pro Nobelovy ceny za fyziologii a lékařství. Je na něj vzpomínáno jako na velmi milého, ale zároveň rázného člověka.¹⁵⁴ V roce 1977 byl Peterovi udělen čestný doktorát na Karolinska Institutet. Peter zemřel ve Stockholmu 19. dubna 2005.¹⁵⁵

Kromě toho, že si Peter Perlmann ve Švédsku vybudoval úspěšnou profesní kariéru, tak založil i rodinu. Oženil se roku 1954. Manželství uzavřel se svou kolegyní Hedvig Tamm ze Stockholmské univerzity. Jejich sňatek proběhl v Římě. Společně se svou novou rodinou Peter Perlmann nikdy nedržel a nevyznával žádné židovské tradice. Tak to zůstalo zachováno i dodnes.¹⁵⁶ Z manželství se narodily dvě děti, Thomas a Catharina. Oba aktuálně žijí ve Švédsku. Během své práce jsem se s nimi pokusila navázat kontakt. V případě syna Petera Perlmana, Thomase Perlmana, jsem byla přes opakované pokusy neúspěšná. Kontakt se mi ale podařilo navázat s Catharinou Perlmann, dcerou Petera Perlmana.

Thomas Perlmann se narodil 2. března roku 1959 ve Stockholmu. Stejně jako jeho otec se i on se pohybuje v oblasti vědy. V roce 2001 byl jmenován profesorem v oboru biologie. Patří mezi významné vědce. Od roku 2008 je členem Královské akademie věd.¹⁵⁷

Catharina Perlmann žije se svojí rodinou také ve Stockholmu. Narodila se v roce 1955 a sama má tři děti. Nejstarší z nich je dcera Jenny Perlmann, která se narodila roku 1987. V roce 1990 přibyla do rodiny další dcera a v roce 1993 syn. Stejně tak jako její předci i Catharina Perlmann začala pracovat v oblasti vědy. U tohoto povolání ale nezůstala. Rozhodla se, že bude své vědomosti předávat dalším studentům. Její práce ji prý velmi baví. Stejně tak, jako její otec, ani Catharina Perlmann nevyznává žádné židovské tradice a nikdy nevyznávala.¹⁵⁸

Nepřímým důsledkem rasové politiky nacistického Německa se stalo pravděpodobně i trvalé narušení vztahů mezi sourozenci Perlmannovými. Odloučení, ke kterému došlo vzhledem k emigraci, se nepodařilo nikdy překonat. Erika Perlmann se usadila v USA, její bratr Peter našel nový život ve Švédsku. Jejich kontakty, přestože v mnohém vedli obdobný život,

¹⁵⁴ Peter Perlmann 1919–2005. In: Wiley Online Library [online]. 2006 [cit. 2018-11-25]. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1365-3083.2006.001769.x>

¹⁵⁵ Peter Perlmann. In: Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): WikimediaFoundation, 2016 [cit. 2017-12-31]. Dostupné z: https://sv.wikipedia.org/wiki/Peter_Perlmann

¹⁵⁶ Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 28. 3. 2019

¹⁵⁷ Thomas Perlmann. In: Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): WikimediaFoundation, 2017 [cit. 2017-12-31]. Dostupné z: https://sv.wikipedia.org/wiki/Thomas_Perlmann

¹⁵⁸ Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 28. 3. 2019. Kontakt s Catharinou Perlmann se mi podařilo navázat díky její dceři Jenny, kterou se mi podařilo zkontaktovat přes sociální síť Facebook.

oba se vydali na dráhu vědce přírodních věd, byly spíše sporadické. Catharina Perlmann uvedla, že tetu navštívili s otcem a celou rodinou v USA pouze jednou. Řídké byly i návštěvy Eriky ve Švédsku. Vztahy mezi sourozenci nebyly podle Cathariny Perlmann intenzivní ani blízké. Vidat se měli jednou za rok.¹⁵⁹ Zda měla vliv na nepříteliš blízký vztah mezi sourozenci traumatizující zkušenost z doby okupace, bezmoc spojená s nemožnou záchranou života matky, zůstává otázkou. Catharina Perlmann uvedla, že otec o svém životě před příchodem do Švédska nemluvil rád, téma byla de facto tabu. Lze předpokládat, že zkušenost s holocaustem se stala minimálně jedním z momentů, které vedly Petera Perlmana k odklonu od židovského vyznání, ve kterém byl vychován.

Obrázek 3: Gertrude Erika Perlmann vyfocena na Rockefellerově univerzitě, kde část svého života věnovala svému výzkumu, dostupné z https://en.wikipedia.org/wiki/Gertrude_Perlmann

¹⁵⁹ Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 20. 11. 2018.

10. Závěr

Tzv. konečné řešení židovské otázky fatálním způsobem změnilo život židovských komunit v celé Evropě. Perzekvovány nebyly pouze osoby, které se za Židy (ať už v náboženském či etnickém nebo v kombinaci obojího) považovaly. Holocaust zasáhl do života i těch, kteří byli za židy označeni na základě tzv. Norimberských zákonů. Státní politika německého nacionálního socialismu rozhodovala tedy o identitě jedince bez ohledu na jeho vlastní cítění. Ti, kteří přežili a vrátili se do svých původních domovů, byli konfrontováni nejen s realitou ztráty blízkých, ale často i nepochopením ze strany společnosti. Následný politický vývoj vedl u řady z nich k rozhodnutí opustit původní vlast a odejít do nově vznikajícího státu Izrael. Násilná smrt pěti až šesti miliónů osob považovaných za Židy, předválečná i poválečná emigrace, znamenaly často naprosté vymizení židovských komunit. V tomto ohledu se Evropa a s ní i Československo proměnily.

Liberec přišel o velkou většinu svých původních židovských obyvatel. Život židovské obce se obnovoval velmi pomalu. Z „paměti“ města životní osudy jednotlivců i celé komunity zasažené šoa postupně mizely. Cílem mé bakalářské práce bylo rekonstruovat životní příběh rodiny Perlmann, která v předválečném Liberci žila, a vrátit ji tak alespoň symbolicky do města, které bylo jejich domovem. Tato snaha by měla být na podzim završena položením tzv. Stolpersteine před vilu, do které se v roce 1914 nastěhovali a žili v ní až do doby svého odchodu.

Advokát Walther Perlmann se do Liberce přestěhoval v roce 1910, to znamená ještě za doby rakousko-uherské monarchie. Manželka Elise ho následovala o rok později a v roce 1912 se manželům narodila dcera Erika. Všichni tři zažili rozpad rakousko-uherské monarchie a vznik Československého státu. Zda nový politický systém přivítali či ne se můžeme jen dohadovat. Faktem zůstává, že se hlásili k židovskému vyznání a německé národnosti, což korespondovalo i s jejich mateřským jazykem, kterým byla němčina. Syn Hans Peter se narodil v roce 1919 do mladé Československé republiky. Rodina patřila bezesporu mezi intelektuální elitu města, o čemž svědčí úspěšná advokátní kancelář otce, vzdělání, které bylo dětem poskytnuto (oba vystudovali vysokou školu) i způsob života, jenž rodina vedla.

Walther Perlmann zemřel v roce 1935. Nárůst antisemitismu v druhé polovině 30. let vedl pak zbývající členy rodiny k rozhodnutí město opustit a přesídlit do vnitrozemí. Erika Perlmann odešla již v roce 1937 do emigrace do Dánska. Na počátku roku 1940 se podařilo ze země (tehdy již Protektorátu Čechy a Morava) odejít i jejímu bratrovi Hansi Peterovi. Jeho cesta vedla do Dánska, kde následně našel i nový domov. Založil si rodinu a úspěšně se etab-

loval i v pracovním životě. Erika Perlmann po pár letech Dánsko opustila a trvale se usadila v USA. Nikdy se nevдалa a neměla ani děti. Dařilo se jí po profesní stránce, působila na řadě prestižních univerzit a stala se váženou vědkyní. Rozhodnutí opustit původní vlast a odejít do neznámé ciziny zachránilo dětem Elise a Walthera Perlmannových pravděpodobně život. V Protektorátu Čechy a Morava zůstala osamocena jejich matka Elise. Z vážené ženy advokáta Perlmanna, které se ve volném čase věnovala ráda umění, se velice rychle stala žena bez prostředků i zázemí. Její strastiplná životní cesta skončila v ghettu v Lodži v roce 1942. Zvrácené rasové teorie a jejich uplatnění v praxi připravily o život nejen matku Elisy, ale bezesporu přispěly i k narušení rodinných vazeb mezi oběma sourozenci. Jejich kontakt byl po zbytek života omezený, což bylo samozřejmě způsobeno i odlišnou zemí, ve které našli nový domov.

Erika ani Hans Peter Perlmannovi se do Liberce (Československa) nevrátili, trvale se usadili v zahraničí. K takovému kroku se rozhodla celá řada přeživších holocaustu. Z toho je zřejmé, že tzv. konečné řešení židovské otázky, připravilo o mnohé v životě jak osoby přímo zasažené šoa, tak i poválečnou československou společnost.

Osvobození Československa přineslo další z výrazných migračních vln, vysídlení téměř tří miliónů původních německých obyvatel, kteří žili především v pohraničních oblastech státu. Z toho je zřejmé, že výrazné změny v poválečné ČSR se nejmarkantněji projeví v pohraničí. Původní německé obyvatelstvo Liberce bylo většinou vysídleno. Vedle těch, které Norimberské zákony označily za Židy, začali tedy z „paměti“ města cíleně mizet i původní německy mluvící obyvatelé. Tento proces postupného „zapomínání“ byl podporován výrazným způsobem státní politikou a definitivně etablován po únoru roku 1948. Jedním z cílů mé bakalářské práce bylo tento deficit „ztráty paměti“ alespoň trochu napravit.

11. Seznam použitých pramenů a literatury

11.1 Prameny

11.1.1 Archivy

- In: *Badatelna.eu* [online]. [vid. 2017-12-31]. Dostupné z: <http://badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=3296&reproId=124598>
- Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha II - evidence obyvatelstva
- Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha I - všeobecná registratura 1901 – 1913
- Národní archiv Praha, fond Policejní ředitelství Praha II - všeobecná spisovna - 1931- 1940
- Sčítací operáty. In: *Archivní pomůcky SOA Litoměřice* [online], [vid. 2017-12-31]. Dostupné z: http://vademecum.soalitomerice.cz/vademecum/PaginatorMedia.action?rowTxt=125&_sourcePage=KxYnP5J8reV8cEmwd2xfQBnvgLj1yQqCv5XWcHweSdB8eu7a6HnJjFXhxmASThDN7kpAlR4h_gd1l0VwNwtyOGxZo1Apee6Klf3QZ4YAijE%3D&__fp=aw2oURkSvfJrTZezYZ0F4228nYpCgW-yBXXFdxOyAv7_-3J59i475fYuZTe6C2B
- Stavební archiv města Liberec, Perlmann Elise, čp. 903/7 - ul. Údolní, R. 1913 - 1944

11.1.2 Databáze

- DR. GUSTAV GLÄSSNER. In: *Holocaust.cz* [online]. 2. 4. 2014 [vid. 2019-02-15]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/142234-gustav-gl-ssner/>
- ELISA PERLMANNOVÁ. In: *Holocaust.cz* [online]. 2. 4. 2014 [vid. 2017-12-31]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/142582-elisa-perlmannova/>
- ERVÍN BLOCH. In: *Holocaust.cz* [online]. 2. 4. 2014 [vid. 2019-01-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/142033-ervin-bloch/>

11.1.3 Metoda orální historie

- Rozhovor s panem Hálou a jeho paní, návštěva vily, 8. 3. 2018

11.1.4 Emailová korespondence

- Emailová korespondence s paní Leou Květ, židovská obec Liberec, 14. 5. 2018
- Emailová korespondence s paní Kamilou Kratochvílovou, odbor matriky, Česká advokátní komora, 24. 11. 2017
- Emailová korespondence s panem Jaroslavem Sukem 31. 8. 2018
- Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 20. 11. 2018
- Korespondence s paní Catharinou Perlmann, 28. 3. 2019
- Rozhovor s panem Hálou a jeho paní, návštěva vily, 8. 3. 2018

11.1.5 Noviny

- Dr. Gertrude E. Perlmann Dies; Authority on Protein Chemistry. In: *The New York Times* [online]. 10. 9. 1974 [vid. 2018-11-24]. Dostupné z: https://www.nytimes.com/1974/09/10/archives/dr-gertrude-e-perlmann-dies-authority-on-protein-chemistry.html?mcubz=0&_r=0

11.1.6 Tištěné prameny

- KOVÁLYOVÁ, Heda. *Na vlastní kůži*. 4. vyd. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1134-X.

11.2 Literatura

- ADLER, Hans Günther. Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství. I., Dějiny. Brno: Barrister & Principal, 2003. ISBN 80-86598-29-2. Monografie.
- BEČVÁŘ, Jindřich. *Dějiny Univerzity Karlovy. 4, 1918-1990*. Editor Jan HAVRÁNEK, editor Zdeněk POUSTA. Praha: Karolinum, 1998, 671 s. , front. ISBN 80-7184-539-6. (Německá univerzita v Praze v letech 1918 - 1939, Jiří Pešek, Alena Míšková, Petr Svobodný, Jan Janko)
- BORÁK, Mečislav. První deportace evropských Židů: transporty do Niska nad Sanem (1939-1940). 2., přeprac. vyd. Ostrava: Český svaz bojovníků za svobodu, městský výbor v Ostravě, 2009. ISBN 978-80-86904-34-4.
- Byt JUDr. Walthera Perlmana. In: *Liberec:Reichenberg: architektura na severu Čech* [online]. [vid. 2017-12-31]. Dostupné z: <http://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/105-byt-judr-walthera-perlmana>
- CESARANI, David. Eichmann: jeho život a zločiny. Praha: Argo, 2008, 420 s., [8] s. obr. příl. Ecce homo, sv. 13. ISBN 978-80-7203-951-7.
- CUHRA, Jaroslav. České země v evropských dějinách. Díl čtvrtý, od roku 1918. Praha: Paseka, 2006, 358 s., [8] s. barev. map. ISBN 80-7185-794-7.
- ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách : 1918-1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, 367 s. ISBN 978-80-7432-294-5.
- ČAPKOVÁ, Kateřina, Michal FRANKL. *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938*. Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-840-9.
- Elise Perlmann (Gibian). In: *Geni* [online]. 8. 10. 2018 [vid. 2019-04-07]. Dostupné z: <https://www.geni.com/people/Elise-Perlmann/6000000013210371085>
- Emanuel Josef Margold. In: *Liberec : Reichenberg: architektura na severu Čech* [online]. [vid. 2019-03-23]. Dostupné z: <http://liberec-reichenberg.net/autori/karta/jmeno/71-emanuel-josef-margold>
- ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007. ISBN 978-80-239-9169-7.
- Enzyme-linked immunosorbent assay. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. 7. 2. 2018 [vid. 2019-04-07]. Dostupné z: https://sv.wikipedia.org/wiki/Enzymkopplad_immunadsorberande_analys
- FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století*. Praha: Paseka, 2007, 403 s. ISBN 978-80-7185-882-9.
- Fritz Lipmann Biographical. In: *The Nobel Prize* [online]. [vid. 2018-11-24]. Dostupné z: <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1953/lipmann/biographical/>
- FUHRER, Armin. *Herschel: Das Attentat des Herschel Grynzspanam 7. November 1938 und der Beginn des Holocaust*, Berlin 2013, ISBN 978-3863681012

- GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha - Litomyšl: Paseka, 2004, 315 s. ISBN 80-7185-626-6.
- Gertrude Perlmann. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. 8. 2. 2019 [vid. 2019-04-07]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Gertrude_Perlmann
- Ghetto bez zdi. In: *Holocaust.cz* [online]. 26. 9. 2011 [vid. 2018-11-21]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/konecne-reseni-zidovske-otazky/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/>
- In: *Karolinska Institutet - ett medicinskt universitet* [online]. [vid. 2018-11-25]. Dostupné z: <https://ki.se/en/people/thperl>
- JANÁČEK, Jiří. Čtyřikrát Městské divadlo Liberec (Stadttheater Reichenberg) 1883-1938. Liberec: BOR, 2004, 112 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-86807-07-X.
- KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*. Brno: Barrister & Principal, 2009. ISBN 978-80-87029-53-4.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky: (1918-1938)*. 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). Praha: Libri, 2000, 571 s. Dějiny českých zemí. ISBN 80-7277-027-6.
- KÁRNÝ, Miroslav. POGROM ZVANÝ KŘIŠŤÁLOVÁ NOC. In: *Roš Chodeš* [online]. 1998 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-1998/listopad-12/pogrom-zvany-kristalova-noc/>
- KOVTUN, Jiří. *Tajuplná vražda: Případ Leopolda Hilsnera*. Praha: Sefer, 1994, 574 s., front. Judaika, Sv. 4. ISBN 80-900895-9-3.
- KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941 – 1944*. Brno: Doplněk, 1999, s. 43, ISBN 80-7239042-2.
- Křišťálová noc (1938). In: *Holocaust.cz* [online]. 26. 9. 2011 [vid. 2019-02-13]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/udalosti/kristalova-noc-1938/>
- LHOTOVÁ, Markéta. Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939. *Fontes Nissae - prameny Nisy*. 2002, roč. 3, č. 1, 104-120. ISBN 80-7083-666-0.
- LHOTOVÁ, Markéta. *Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí*. V Liberci: Severočeské muzeum, 2013. ISBN 978-80-87266-14-4.
- *Likvidace židovských organizací na českém pohraničním území připojeném v říjnu 1938 k nacistickému Německu*. Editor Markéta LHOTOVÁ. Liberec: Severočeské muzeum v Liberci ve spolupráci s Židovským muzeem v Praze, 2015. ISBN 978-80-87266-19-9.
- Lodžské ghetto. In: *Holocaust.cz* [online]. 26. 9. 2011 [vid. 2018-08-17]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/lodzske-ghetto/>

- MILOTOVÁ, Jaroslava. Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia, 1997. ISBN 978-80-200-0615-8.
- MÍŠKOVÁ, Alena. *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945 : (vedení univerzity a obměna profesorského sboru)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0129-X.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava: Kalligram, 2010, 290 s. ISBN 978-80-8101-396-6.
- Norimberské zákony. In: *Holocaust.cz* [online]. 26. 9. 2011 [vid. 2018-09-28]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/udalosti/norimberske-zakony-1935/>
- OSTERLOH, Jörg. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945*. Praha: Argo, 2010. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0213-0.
- PASÁK, Tomáš. *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*. Praha: Práh, 1999, 486 s., [32] s. obr. příl. ISBN 80-7252-017-2.
- Peter Perlmann. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. 28. 12. 2018 [vid. 2019-04-07]. Dostupné z: https://sv.wikipedia.org/wiki/Peter_Perlmann
- Peter Perlmann 1919–2005. In: *Wiley Online Library* [online]. 30. 5. 2006 [vid. 2018-11-25]. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1365-3083.2006.001769.x>
- PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011, 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.
- PORTMANN, Kateřina a Ondřej SLADKÝ. „Místa paměti.“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh Anny Rosenbachové a její rodiny. *Fontes Nissae*. 2018, XIX(1), 46 - 61.
- PORTMANN, Kateřina, ZVOLENSKÁ, Lucie. „Místa paměti.“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových.
- Proces Slánský: Politické procesy 50. let. In: *Národní archiv* [online]. [vid. 2019-02-16]. Dostupné z: <https://www.nacr.cz/fondy-a-pomucky/proces-slansky/>
- PROTIŽIDOVSKÁ POLITIKA PO ZŘÍZENÍ PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA. In: *Holocaust.cz* [online]. 30. 6. 2015 [vid. 2018-11-20]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/konecne-reseni-zidovske-otazky/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/protizidovska-politika-po-zrizeni-protektoratu-cechy-a-morava/>
- První Československé sčítání lidu 1921. In: *Sčítání lidu, domů a bytů 2011* [online]. 26. 2. 2010 [vid. 2019-03-23]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/prvni_ceskoslovenske_scitani_lidu_1921

- RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, Česká společnost po roce 1945. ISBN 978-80-7285-081-5.
- SEEMANN, Richard. *Ghetto Litzmannstadt 1941-1944: dokumenty a výpovědi o životě českých židů v lodžském ghettu*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000. ISBN 80-85864-97-5.
- SNYDER, Timothy. Černá zem: holokaust - historie a varování. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Paseka, 2015, 399 s. ISBN 978-80-7432-655-4.
- *Školní atlas světa*. 4. vydání. Praha: Kartografie Praha, 2017, s. 68-69. ISBN 978-80-7393-399-9.
- TESAR, Jan. Mnichovský komplex: jeho příčiny a důsledky. Praha: Prostor, 2000, 255 s. Obzor, sv. 28. ISBN 80-7260-035-4.
- Thomas Perlmann. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. 12. 9. 2017 [cit. 2017-12-31]. Dostupné z: https://sv.wikipedia.org/wiki/Thomas_Perlmann
- Transporty. In: *Holocaust.cz* [online]. 26. 9. 2011 [vid. 2018-11-21]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/konecne-reseni-zidovske-otazky/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/transporty-2/>
- ULMER, Renate: *Emanuel Josef Margold: Wiener Moderne, Künstlerkolonie Darmstadt, Corporate Design für Bahlsen, neues Bauen in Berlin, Arnoldsche, Stuttgart 2003*. ISBN 978-3897902008.
- ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*. Praha: Prostor, 2001, Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-055-9.

